

Кавказьке крейдяне коло

Бертольт Брехт

КАВКАЗЬКЕ КРЕЙДЯНЕ КОЛО

Переклав Володимир Митрофанов

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Старий селянин, Селянка, Молодий селянин, Молодий робітник – делегати тваринницького колгоспу "Галінський".

Старий селянин, Селянка, Жінка-агроном, Молода трактористка, Поранений солдат, Інші колгоспники та колгоспниці, Уповноважений із центру, Аркадій Чеїдзе, співець, Музиканти — члени садівницького колгоспу імені Рози Люксембург.

Георгій Абашвілі, губернатор.

Натела, його дружина.

Міхеїл, їхній син.

Шалва, ад'ютант.

Арсен Казбегі, гладкий князь.

Кінний гонець із столиці.

Ніко Міхадзе, Міко Лоладзе — лікарі

Симон Хахава, солдат.

Груше Вахнадзе, кухонна прислуга.

Троє будівничих.

Ася, Машо, Суліко, Гладка Ніно – покоївки.

Нянька.

Куховарка.

Кухар.

Конюх.

Челядь у палаці губернатора.

Латники й солдати губернатора і великого князя.

Жебраки і прохачі.

Старий селянин-скотар.

Дві вельможні дами.

Господар заїзду.

Слуга в заїзді.

Старший латник.

Солдат Дуб.

Селянка.

Її чоловік.

*Троє торговців.
Лавренцій Вахнадзе, брат Груше.
Аніко, його дружина.
Наймит.
Селянка, згодом — свекруха Груше.
Йосиф, її син.
Брат Анастасій, чернець.
Гості на весіллі.
Діти.
Аздак, сільський писар,
Шаува, стражник.
Утікач, він же великий князь.
Бізерган, племінник гладкого князя.
Лікар.
Каліка.
Кривий.
Вимагач.
Лела, невістка господаря заїзду.
Бідна стара селянка.
Іраклій, її свояк, бандит.
Троє сільських багатіїв.
Іло Шуболадзе, Сандро Оболадзе — адвокати
Дуже старе подружжя.
Адвокати.*

1. Суперечка за долину

Серед руїн спаленого кавказького села сидять колом, п'ють вино й курять представники двох колгоспів, здебільшого жінки й літні чоловіки, але в серед них і кілька солдатів. Разом з ними — уповноважений державної комісії у справах відбудови, що приїхав із центру.

Селянка ліворуч (показує). Отам, серед пагорбів, ми затримали три фашистських танки, але яблуневий сад був уже знищений.

Старий селянин праворуч. А наша чудова молочна ферма! Лежить у руїнах!

Молода трактористка ліворуч. Це я її підпалила, товаришу.

Пауза.

Уповноважений. А тепер послушайте протокол. До Нуке прибула делегація тваринницького колгоспу "Галінський". Коли почався наступ гітлерівського війська, колгосп за вказівкою керівних органів вивів свої отари на схід. Тепер він хоче повернутися назад у цю долину. Делегація колгоспу оглянула село й навколишні землі і встановила, що все тут дуже зруйноване.

Делегати, що сидять праворуч, ствердно кивають головами.

В той же час сусідній садівницький колгосп імені Рози Люксембург (до тих, що сидять ліворуч) порушує питання про те, щоб передати йому колишні землі колгоспу "Галінський" під садівництво й виноградарство, бо пасовиська там кепські. Як уповноважений комісії у справах відбудови, я пропоную обом колгоспам самим вирішити, чи повертатися сюди колгоспові "Галінський", чи ні.

Старий праворуч. Передусім я ще раз протестую проти обмеження часу на виступи. Ми добиралися сюди з колгоспу "Галінський" три дні й три ночі, а тепер, бачте, нам дають на суперечку всього півдня!

Поранений солдат ліворуч. Товаришу, в нас тепер не так багато сіл, не так багато робочих рук і не так багато часу.

Молода трактористка. На всі радощі життя має бути своя норма. Норма на тютюн, норма на вино, норма на суперечки.

Старий праворуч (зітхав). Хай їм лиха година, тим фашистам! Отож перейду відразу до суті і поясню вам, чому ми хочемо забрати назад нашу долину. На це в нас чимало підстав, але я почну з найпростіших. Макіне Абакідзе, розгорни-но сир.

Селянка праворуч витягав з кошика велику голову сиру, загорнену в полотнину. Оплески, сміх.

Старий праворуч. Прошу, товариші, призволяйтеся.

Старий селянин ліворуч (недовіжливо). Це що ж — задобрити нас хочете?

Старий праворуч (під загальний сміх). Хіба ж тебе задобриш, Зурабе, такого злодіяку! Знаємо тебе — ти й сир з'їси, і долину забереш.

Сміх.

Єдине, чого я від тебе хочу, — це чесної відповіді. До смаку тобі цей сир?

Старий ліворуч. Ось тобі моя відповідь: так.

Старий праворуч. О-он як. (Засмучено). Авжеж, я мав би знати, що ти нічого не тямиш у сирі.

Старий ліворуч. А це чому? Кажу ж тобі — сир мені смакує.

Старий праворуч. А тому, що не може він смакувати. Тому, що він не такий, як був колись. А чому він не такий? Тому, що нашим вівцям нова трава смакує гірше, ніж та, що була. Трава не та, і сир не той, ось у чому річ. Я прошу записати це до протоколу.

Старий ліворуч. Але ж сир у вас чудовий.

Старий праворуч. Він не чудовий, він заледве пристойний. Нове пасовисько — не пасовисько, хоч би що вам казали молоді. А я кажу, що там жити не можна. Та там уранці навіть ранком як слід не пахне!

Дехто сміється.

Уповноважений. Ти не гнівайся, що вони сміються, але вони тебе розуміють. Товариші, чому людина любить свій рідний край? А ось чому. Хліб там смачніший, небо — вище, повітря — запашніше, голоси — дзвінкіші, земля — щедріша. Хіба не так?

Старий праворуч. Ця долина споконвіку належала нам.

Солдат. Як то споконвіку? Ніщо нікому не може належати споконвіку. Ти й сам, коли був молодий, належав не собі, а князеві Казбегі.

Старий праворуч. За законом долина належить нам.

Молода трактористка. Закони кожного разу теж треба переглядати: чи слушні вони на сьогодні.

Старий праворуч. Воно-то так. Та чи однаково, яке дерево стоїть коло хати, де ти народився? Або які в тебе сусіди — чи це однаково? А ми хочемо повернутися бодай для того, щоб мати сусідами вас, злодіяк. Посмійтеся знову, як хочете.

Старий ліворуч (сміється). Чому ж тоді ти не хочеш спокійно послухати, що скаже про цю долину твоя "сусідка", наш агроном Като Вахтангівна?

Селянка праворуч. Ми сказали про нашу долину ще далеко не все, що мали сказати. Адже хати зруйновано не всі, та й від ферми принаймні фундамент залишився.

Уповноважений. І тут, і там ви маєте право на допомогу держави, вам про це відомо.

Селянка праворуч. Товаришу уповноважений, ми ж тут не торгуватися зібрались. Я не можу забрати твою шапку й надягти на тебе іншу, бо вона, мовляв, краща. Вона, може, й краща, але тобі твоя більше до вподоби.

Молода трактористка. Земля — це тобі не шапка, товаришко, в нашій країні порядки інші.

Уповноважений. Не треба сваритися. Ваша правда, на землю треба дивитись насамперед як на знаряддя виробництва, з допомогою якого люди здобувають матеріальні блага; але справедливо й те, що не можна нехтувати їхньою любов'ю до певного місця. Отож, перше ніж дискутувати далі, я пропоную, щоб товариші з колгоспу "Галінський" пояснили, які вони мають наміри щодо спірної долини.

Старий праворуч. Згода!

Старий ліворуч. Атож, нехай Като скаже.

Уповноважений. Товаришко агроном!

Агроном ліворуч (підводиться, на ній військова форма). Товариші, минулої зими ми партизанили в тутешніх горах і часто розмовляли про те, що коли звідси виб'ють німців, тут можна буде відновити і набагато розширити садівництво. Я розробила проект системи зрошення. Якщо спорудити греблю на нашому гірському озері, ми зможемо обводнити триста гектарів неродючої землі. Тоді наш колгосп міг би розвивати не тільки садівництво, а й виноградарство. Але цей проект окупить себе лише в тому разі, якщо нам передадуть спірну долину колгоспу "Галінський". Отут у мене розрахунки. (Подає уповноваженому теку з паперами).

Старий праворуч. Запишіть до протоколу, що наш колгосп мав намір побудувати новий кінний завод.

Молода трактористка. Товариші, цей проект створювався в ті дні і ночі, коли нам за оселю були гори й навіть для тих двох-трьох гвинтівок, що в нас були, ми часом не мали патронів. Не кажу вже про те, що й олівця ніде було взяти.

Схвальний гомін з обох боків.

С т а р и й праворуч. Складаємо подяку товаришам із колгоспу імені Рози Люксембург і всім, хто захищав Батьківщину!

Присутні тиснуть одне одному руки й обіймаються.

Селянка ліворуч. Ми мріяли тоді про те,, щоб наші солдати, наші й ваші чоловіки, повернулися й побачили свою рідну землю ще кращою, щедрішою.

Молода трактористка. Як сказав поет Володимир Маяковський:

"Народів радянських
країна Країною розуму
бути повинна".

Делегати, що сиділи праворуч, за винятком старого, підводяться й разом з уповноваженим розглядають креслення агронома.

Чути вигуки. Як це вода спадатиме з височини двадцять два метри?

— А цю скелю треба підірвати!

— Власне, їм потрібні лише цемент і динаміт.

— Вони примусять воду спуститися сюди, наниз, оце-то штука!

Дуже молодий робітник праворуч (до старого, що сидить праворуч). Вони зростають усю землю між горами, ти тільки подивись, Іліко.

Старий праворуч. Нема чого мені там дивитися. Я й так знав, що проект буде хороший. Навіщо мені самому лізти під пістолета.

Солдат. Та вони ж націлюють на тебе не пістолета, а олівця!

Сміх.

Старий праворуч (похмуро підводиться і йде дивитися на креслення). На нашу біду, ці злодіяки добре знають, що перед машинами та проектами ніхто з нас не встоїть.

Селянка праворуч. Іліко Берешвілі, ти ж сам завжди надокучаєш усім новими проектами, хто Цього не знає!

Уповноважений. То що ж мені писати до протоколу? Писати, що ваш колгосп згоден передати їм цю долину для здійснення їхнього проекту?

Селянка праворуч. Я за те, щоб передати. А ти як, Іліко?

Старий праворуч (розглядаючи креслення). Я хотів би, щоб ви дали нам копії цих креслень.

Селянка праворуч. Тоді можна сідати до столу. Якщо він одержить креслення й матиме змогу поміркувати над ними — вважайте, що долина ваша. Я його знаю. Та й усі в нас такі.

Делегати, сміючись, знов обіймаються.

Старий ліворуч. Хай живе колгосп "Галінський"! Хай щастить вам з новим кінним заводом!

Селянка ліворуч. Товариші, на честь наших гостей, делегатів колгоспу "Галінський", і уповноваженого з центру, ми покажемо виставу за участю співця Аркадія Чеїдзе. Вона має дещо спільне з нашою справою.

Схвальний гомін, оплески. Молода трактористка біжить по співця.

Селянка праворуч. Тільки глядіть, товариші, щоб вистава була добра — адже ми платимо за неї цілою долиною!

Селянка ліворуч. Аркадій Чеїдзе знає напам'ять двадцять одну тисячу віршів.

Старий ліворуч. Ми розучили п'єсу під його керівництвом. А його залучити до себе ой як важко! Ви б там, товаришу уповноважений, подбали у вашій плановій комісії, щоб він частіше заглядав до нас на північ.

Уповноважений. Та ми ж здебільшого маємо справу з економікою.

Старий ліворуч (сміючись). Ви порядкуєте розподілом виноградних лоз і тракторів, то чом би вам не розподіляти й пісні?

Молода трактористка вводить у коло співця Аркадія Чеїдзе — кремезного чоловіка, простого в поведженні. За ним ідуть музиканти зі своїми інструментами. Акторів вітають оплесками.

Молода трактористка. Це, Аркадію, товариш уповноважений.

Співець вітається з присутніми.

Селянка праворуч. Вважаю за честь познайомитися з вами. Про ваші пісні я чула ще в школі.

Співець. От і сьогодні буде вистава з піснями, в ній бере участь майже весь колгосп. Ми дістали старовинні маски.

Старий праворуч. Певно, це якась давня легенда?

Співець. Дуже давня. Вона зветься "Крейдяне коло" і народилася в Китаї. Але ми поставили її у зміненому вигляді. Юро, покажи-но маски!.. Товариші, для нас велика честь розважити вас після такої серйозної наради. Сподіваємось, гуркіт тракторів не завадить вам гідно оцінити голос стародавнього поета. Змішувати різні вина, можливо, й негоже, а от стара й нова мудрість сполучаються чудово. Але, як на мене, всім нам до початку вистави не зайве попоїсти. Це додає сили.

Голоси. Авжеж!

— Ходімо всі до клубу!

Усі весело вирушають обідати. Уповноважений підходить до співця.

Уповноважений. Чи надовго ця історія, Аркадію? Мені треба сьогодні ж до ночі повернутися в Тбілісі.

Співець (ідучи). Та тут, власне, дві історії. Годинидесь на дві.

Уповноважений (дуже довірчим тоном). А скоротити ніяк не можна?

С п і в е ц ь. Ні, не можна.

2. Високородна дитина

Співець чорній бурці; сидючи на землі перед своїми музикантами, гортав пошарпану книжечку з віршами).

За давніх часів, за кривавих часів

В місті цьому, яке прозивали "проклятим",

Губернатором був Абашвілі Георгій.

Був багатий, як Крез,

Мав красуню дружину,

Мав дитину, мов яблучко стигле.

Ні один губернатор у Грузії інший

Стільки коней не мав в своїх стайнях,

Стільки вбогих старців біля свого порога,
Стільки війська у себе на службі,
Стільки люду в дворі із благанням уклінним.
Що сказати вам ще про Георгія Абашвілі?
Жив собі, як в раю.

І ось на Великдень, недільного ранку
Губернатор з сім'єю і почтом
Вирушає до церкви.

З аркодужної брами палацу лавою сунуть жебраки й прохачі, піднімаючи над головами хирлявих дітлахів, костури, писані прохання. За ними виступають два солдати-латники, потім сім'я губернатора в багатих святкових уборах.

Жебраки й прохачі. Згляньтеся, ваша вельможність, податок для нас завеликий!..

— Я втратив ногу на перській війні, я воював, звідки ж мені...

— Мій брат не винен, ваша вельможність, це якась помилка...

— Він помирає з голоду...

— Звільніть нашого найменшого сина від війська, зробіть таку ласку.

— Прошу вас, ваша вельможність! Наглядач над ставками продався...

Слуга вбирав прохання, другий слуга роздав 8 гамана дрібні монети. Солдати, вимахуючи важкими шкіряними канчуками, відтісняють натовп.

Солдат. Назад! Звільнити прохід до церкви!

За губернаторським подружжям, що йде в супроводі ад'ютанта, з брами вивозять розкішний дитячий візочок з губернаторовим сином. Натовп знову подається вперед, щоб побачити дитину.

Співець (тим часом, як солдати з канчуками відтісняють натовп).

Уперше того дня народ наслідника побачив. Два лікарі високородне чадо пильнували, Не зводили очей з вельможного нащадка.

Вигуки з натовпу. Дитина! Дитина!

— Я не бачу, не натискайте!

— Благослови вас боже, ваша вельможність!

Сам можновладний князь Казбегі Прийшов своє засвідчить шанування.

Гладкий князь (виступає наперед і вітав губернаторську сім'ю). Із святом великодня вас, Натело Абашвілі!

Чути військову команду. Вбігав запорошений кінний гонець і простягав губернаторові згорнуті сувоєм папери. Губернатор робить знак ад'ютантові, і той затримує гінця. Настав коротка пауза, під час якої гладкий князь недовірливо розглядав гінця.

Гладкий князь. Яка чудова днина! А вчора ввечері було задощило, то я подумав: от невеселе буде свято. Аж ні, сьогодні вранці — ясне небо. Люблю ясне небо, Натело Абашвілі, всім своїм щирим серцем. А ось і маленький Міхеїл, ну викапаний тобі губернатор, ті-ті-ті (Лоскоче дитину). Із святом тебе, маленький Міхеїле, ті-ті-ті!

Дружина губернатора. Що ви скажете, Арсене,— Георгій нарешті таки зважився

почати розбудову на схід від палацу. Тепер усе оте передмістя з його злидненими халупами піде під сад.

Гладкий князь. Нарешті хоч одна добра новина після стількох поганих! А які вісті з війни, брате Георгію? (Помітивши досадливий жест губернатора). Як я чув, знову стратегічний відступ? Дарма, такі невеличкі невдачі — то звичайна річ. Часом поверне на краще, часом — на гірше. Воєнна фортуна. Не так уже й багато воно важить, правда?

Дружина губернатора. Ой, він кашляє! Георгію, ти чуєш? (Різко звертається до двох лікарів, поважних добродіїв, що стоять біля візочка). Він кашляє!

Перший лікар (до другого). Дозвольте нагадати вам, шановний Ніно Міхадзе: я застерігав, що купіль холоднувата. Невеличка похибка в температурі води, ваша вельможність.

Другий лікар також дуже гречко). Аж ніяк не поділяю вашої думки, шановний Міко Лоладзе. Адже саме таку температуру води приписує наш великий і дорогий Мішіко Оболадзе. Скорше тут винен нічний протяг, ваша вельможність.

Дружина губернатора. То глядіть же мені за дитиною! Здається, у цього жар, Георгію.

Перший лікар (нахилившись над візочком). Вам нема чого хвилюватися, ваша вельможність. Узяти трохи теплішу воду для купелі — і все буде гаразд.

Другий лікар (вовком зиркнувши на першого). Я вам цього не забуду, любий Міко Лоладзе. Вам нема чого тривожитись, ваша вельможність.

— Гладкий князь. Ай-яй-яй! Коли в мене болить печінка, я завжди кажу: "Дати лікареві півсотні гарячих по п'ятах!" Та й то лиш через те, що звичаї тепер надто поблажливі. А раніше було просто: голову з пліч — і квит!

Дружина губернатора. Ходімо вже до церкви, бо й тут, мабуть, протяг.

Губернаторська сім'я 8 почтом рушав до церкви. Гладкий князь іде слідом. Ад'ютант виступав наперед і показує губернаторові на гінця.

Губернатор. Але ж не перед службою божою, Шалво!

Ад'ютант (до гінця). Губернатор не має бажання завдавати собі клопоту військовими депешами перед службою божою. Тим паче, що вони напевне невтішні. Іди-но ти, друже, поки що до кухні й скажи, нехай тебе нагодують.

Ад'ютант іде за почтом, а гонець, лайнувшись, повертав до палацової брами.

З палацу виходить солдат і спиняється під брамою. Співець.

Мир і спокій у місті.

Голуби перед церквою ходять.

І солдат палацової варти

Теревенить з прислугою а кухні,

Що прийшла десь від річки із клунком.

Служниця Груше, тримаючи під рукою клунок, обгорнутий великим зеленим листям, хоче пройти в браму.

Солдат, Он як, панночка не в церкві? Нехтує службу божу?

Груше. Та я вже була зовсім зібралася, аж тут раптом треба стало гуски до святкового столу. От мене й послали, бо я добре знаюся на птиці.

Солдат. Гуски, кажеш? (З удаваною недовірою). Не завадило б подивитися, що то за гуска.

Груше не розумів його.

Солдат. З вами, дівками, треба добре пильнувати. Ви скажете: "Я ж тільки гуску принесла*,— а на ділі воно, гляди, зовсім інше виходить.

Груше (рішуче підходить до нього й показує гуску). Осьде вона. Кукурудзою відгодована. І коли ця гуска не заважить п'ятнадцяти фунтів, я ладна з'їсти її пір'я!

С о л д а т. Та це не гуска, а справжня королева! І з'їсть її сам губернатор! Значить, панночка знову була на річці?

Груше. Еге ж, біля пташника.

Солдат. А-а, біля пташника... То це вниз за водою, а не вгору, де ростуть знайомі нам верби?

Груше. До верб я ходжу тільки прати білизну.

Солдат (значливо). Отож-то.

Груше. Що "отож-то"?

С о л д а т (підморгує). А оте саме.

Груше. А чом би мені не прати під вербами?

Солдат (занадто голосно сміється). "А чом би мені не прати під вербами?" Добре, їй-богу, добре!

Г р у ш е. Не розумію пана солдата. Що ж тут доброго?

Солдат (лукаво). Коли б знала, коли б знала, вік би спокою не мала.

Груше. Не розумію, що можна знати про оті верби.

Солдат. Навіть коли я скажу, що там навпроти в кущі і з них усе видно? Геть усе, що там діється, коли одна особа "пере білизну"!

Г р у ш е. А що ж там діється? Може, пан солдат скаже, що він має на думці, та й по всьому?

Солдат. Та, мабуть, щось таке діється, що можна очима побачити.

Груше. Чи не хоче пан солдат сказати, що іноді в спеку я вмочаю у воду пальці ніг? Ото й тільки.

С о л д а т. Не тільки. Пальці ніг і ще трохи.

Груше. Що "трохи"? Ну, нехай до кісточок.

Солдат. До кісточок і трошечки вище. (Голосно сміється).

Груше (гнівно). Симоне Хахава, чи є в тебе сором?! Сидіти в кущах і чатувати, коли дівчина гарячої днини вмочить ноги у воду! Та ще й, певно, з якимсь іншим солдатом! (Утікав).

С о л д а т (навздогін їй). Та ні, ні, сам!

Біжить 8а Груше, а тим часом співець знову починав свою оповідь.

Співець.

Мир і тиша у місті. До чого ж тут зброя? І в палаці, як завжди, спокійно, То чому ж цей палац як фортеця?

Із церкви ліворуч квапливо виходить гладкий князь. Спиняється, озирається довкола. Перед брамою праворуч чекають два латники. Князь помічає їх і повільно проходить обіч, зробивши їм якийсь знак; тоді швидко йде геть. Один латник заходить у палацову браму, другий залишається на варті. Звідусіль долинають приглушені вигуки: "Всі на місцях!" — палац оточено. Здалеку чути церковні дзвони. Із церкви виходить губернаторська сім'я з почтом.

Співець.

Ось вертається знов губернатор в палац, Та пасткою стала фортеця. На столі вже чекає засмажена гуска, Та з'їсти ту гуску йому не судилось. Нині полудень — вже не година застілля, Нині полудень — смерті година.

Дружина губернатора (ідучи). Це ж просто неможливо — жити в цій голій кам'яниці! Але Георгій буде, певна річ, не для мене, а для свого малого Міхеїла. Міхеїл — це все, все для Міхеїла!

Губернатор. Ти чула, як брат Казбегі привітав нас із святом? Гречно та любо, але я щось не пригадую, щоб у Нуке вчора ввечері був дощ. А там, де був брат Казбегі, йшов дощ. То де ж це був брат Казбегі?

Ад'ютант. Треба перевірити.

Губернатор. Так, і не зволікаючи. Завтра ж.

Процесія повертав до палацової брами. Гонець, який тим часом вийшов із палацу, підходить до губернатора.

Ад'ютант. Ваша вельможність, чи не зволили б ви все-таки вислухати гінця із столиці? Він прибув уранці з таємними паперами.

Губернатор (не спиняючись). Але ж не перед обідом, Шалво!

Ад'ютант (тим часом, як процесія заходить у палац, а перед брамою залишаються тільки два латники на варті; до гінця). Губернатор не має бажання завдавати собі клопоту військовими депешами перед обідом. А потім його вельможність буде розмовляти з видатними будівничими, яких також запрошено до обіду. А ось і вони!

З'являються три поважних добродії. Гонець іде геть, а ад'ютант вітається до будівничих.

Ад'ютант. Панове, його вельможність чекає вас до столу. Весь свій пообідній час він приділить тільки вам. Вам і новим великим задумам. Тож хутчій заходьте, прошу!

Один із будівничих. Зважаючи на невісті вісті з перської війни, ми здивовані, що його вельможність знаходить час думати про будівництво.

Ад'ютант. Краще сказати: незважаючи на ті вісті! То пусте. Персія далеко. А тутешня залога віддана губернаторові душею і тілом.

З палацу чути голоси: пронизливий жіночий крик, військові команди. Збентежений ад'ютант рушає до палацу. Один з латників виступає наперед і наставляє на нього списа.

Ад'ютант. Що це означає? Ану забори свого списа, собако! (Розлючено, до палацової варти). Роззброїти! Хіба не бачите — це ж замах на губернатора!

Латники з палацової варти не підкоряються його наказові. Дивляться на ад'ютанта скося, байдужно, та й усе інше спостерігають без будь-якого інтересу. Ад'ютант проривається до палацу.

Один із будівничих. Це все князі! Вчора вночі у столиці зібралися князі, що зайшли в змову проти великого князя та його губернаторів. Панове, чи не краще нам забратися звідси потихеньку?

Всі троє квапливо йдуть геть.

Співець.

О сліпота людей великих! Важно По шиях зігнутих вони простують,
В безсмертя власне вірячи і в силу, Що мав віддавна найманий кулак. Але віддавна — ще не вічно. О плин часу! Ти — сподівання люду!

З брами виходить губернатор, закутий у кайдани, з потемнілим зі страху обличчям; обабіч нього — два солдати, озброєні до зубів.

Назавжди, пане! Тож не гнися, чуєш!

З твого палацу стежать за тобою ворожі очі!

Тепер тобі не треба будівничих — досить гробокопа.

Не жити вже тобі в нових хоромах, а в ямі темній. Ну озирнись востаннє, сліпий хробаче!

Губернатор озирається навколо.

Чи до душі тобі те, що ти мав? А нині

Між утринею і обідом ти ідеш

Туди, відкіль іще ніхто не повертався.

Губернатора ведуть геть. Слідом тягнеться палацова варта. Чути тривожний звук сурми. З-за брами долинав гомін.

Коли руйнується великопанський дім, Багато люду меншого там гине. Хоч з можновладцем щастя не ділили, А лихо ділять. Так і колісниця, Зірвавшись в прірву, за собою тягне Гарячих коней.

З палацу вибігають переполохані слуги.

Слуги (перебиваючи одне одного). Несіть мерщій скрині! Всі на третій двір! Беріть харч на п'ять днів!

— Її вельможність лежить зомліла.

— Нехай її винесуть, їй треба тікати!

— А нам?

— Нас усіх переріжуть, мов курей, це вже напевне.

— О боже, що ж то буде?

— У місті вже, мабуть, ллється кров.

— Дурниці. Просто губернатора чемненько покликали на сходини князів, щоб усе

залагодити добром. Я це знаю з перших рук.

Обидва лікарі також вибігають надвір.

Перший лікар (намагаючись затримати другого). Ніко Міхадзе, ваш лікарський обов'язок — подати допомогу Нателі Абашвілі.

Другий лікар. Мій обов'язок? Навпаки — ваш!

Перший лікар. А хто сьогодні доглядав дитину, Ніко Міхадзе, ви чи я?

Другий лікар. Невже ви, Міко Лоладзе, справді гадаєте, що я через того малого паршивця ще хоч на хвилину залишуся в цьому гадючнику?

Вони заводяться битись. Чути тільки вигуки: "Ви нехтуєте своїм обов'язком!" — "К бісу обов'язок!.." Зрештою другий лікар збиває першого з ніг.

Другий лікар. Іди ти під три чорти! (Тікав). Слуги. Ще маємо час до вечора, поки солдати не повпивалися.

— А хто зна, чи й вони не збунтувались?

— Палацова варта подалася геть.

— Чи знає хоч хто-небудь, що діється?

Груше. Рибалка Меліва казав, що в столиці бачили на небі зірку з червоним хвостом. Це віщує біду.

Слуги. Кажуть, учора в столиці стало відомо, що перську війну ми програли.

— Князі підняли велике повстання. Кажуть, великий князь утік. Всіх його губернаторів буде страчено.

— Простих людей не чіпатимуть. А в мене брат латник.

Виходить солдат Симон Хахава і шукав в натовпі Груше.

Ад'ютант (з'являючись на ганку). Всі на третій двір! Будете помагати пакуватися! (Проганяє натовп),

Симон нарешті побачив Груше.

Симон. А, ось де ти, Груше! Що думаєш робити?

Г р у ш е. Нічого. А коли вже припече, то я маю брата, у нього в горах своя господа. А от з тобою що буде?

Симон. Е, нічого зі мною не буде. (Знову поважніше). Груше Вахнадзе, я дуже радий, що тебе цікавить моє майбутнє. Мені наказано охороняти в дорозі Нателу Абашвілі.

Г р у ш е. А хіба палацова варта не повстала? Симон (серйозно). Так, повстала.

Груше. То це ж небезпечно — супроводити губернаторову дружину.

Симон. У Тіфлісі кажуть: хіба ножеві небезпечно різати?

Груше. Ти не ніж, ти — людина, Симоне Хахава. Що тобі до тієї жінки?

С и м о н. До жінки мені байдуже, але наказано — отож і їДУ-

Груше. То, виходить, пан солдат — твердолобий дурень, коли отак нізащо наражає себе на небезпеку.

З палацу її кличуть.

Ну, мені ніколи, мушу йти на третій двір.

С и м о н. Як ніколи, то не будемо й сперечатися — на добру суперечку потрібен

час. А можна запитати: чи має панночка батьків?

Г р у ш е. Ні. Тільки брата.

С и м о н. Як ми обоє поспішаємо, то друге запитання буде таке: чи панночка при доброму здоров'ї?

Груше. Хіба що у правому плечі часом трохи крутить, а так годяща до всякої роботи, ніхто ще не нарікав. ' С и м о н. Це ми знаємо. Як треба послати когось по гуску до святкового столу — посилають її. Ще одне запитання. Чи панночка розважлива? Чи не заманеться їй серед зими вишень-черешень?

Груше. Розважлива то розважлива, та коли хтось отак з дурного розуму йде на війну і потім не маєш від нього звістки, то тут не зрадієш.

С и м о н. Звістки будуть.

З палацу знов гукають Груше.

І нарешті — головне запитання...

Груше. Симоне Хахава, мені вже конче треба бігти на третій двір, то відповім одразу: так.

С и м о н (дуже зніяковівши). Кажуть: "Скорий поспіх — людям посміх". Але кажуть і так: "Тільки багатому нікуди поспішати". Я сам родом із...

Груше. Із Кутсха.

С и м о н. О, то панночка теж розвідала дещо про мене?.. Здоров'я маю добре, на шиї в мене ніхто не сидить, отримую десять піастрів на місяць як солдат та ще двадцять матиму як скарбник, отож уклінно прошу вашої руки.

Груше. Симоне Хахава, я згодна.

С и м о н (знімає з шиї хрестик на тоненькому ланцюжку). Груше Вахнадзе, цей хрестик лишився мені від матері. Ланцюжок срібний. Візьми його й носи, дуже тебе прошу.

Груше. Дякую, Симоне.

Симон чіпляв їй на шию ланцюжок.

С и м о н. Мені треба запрягати коней, панночка сама розумів. Тож нехай вона вже йде на третій двір, щоб не було затримки.

Груше. Гарзд, Симоне.

Обоє стоять вагаючись.

С и м о н. Я тільки відвезу пані туди, де лишилося вірне військо. А як тільки скінчиться війна, повернуся. Тижнів десь за два чи три. Сподіваюсь, моя наречена не встигне дуже засумувати.

Груше.

Я ждатиму тебе, Симон Хахава.

Іди спокійно в бій, солдате,

В кривавий бій, жорстокий бій,

З якого вернеться не кожен.

А вернешся з війни — я буду тут.

Чекати буду під зеленим в'язом,

Чекати буду під опалим в'язом,
Чекати буду, доки вернеться солдат останній,
І ще багато днів по тому,
Аж ось повернешся і ти сюди.
Чужих чобіт у сінях не побачиш,
Подушка поруч мене буде не зім'ята,
І не ціловані мої уста.
Повернешся сюди і скажеш:
"Все так, як і було".

Симон. Дякую тобі, Груше Вахнадзе. До побачення. (Низько вклоняється їй).

Груше так само низько вклоняється йому. Тоді швидко, не озираючись, біжить геть.
З палацу виходить ад'ютант.

Ад'ютант (грубо). Ану йди запрягай великого повоза! Чого стовбичиш, розтелепо!

Симон Хахава стоїть струнко, тоді йде у двір. Із палацу з'являються двоє слуг, зігнувшись під вагою величезних скринь. За ними, хитаючись, виходить Натела Абашвілі; її підтримують покоївки. Нянька несе дитину.

Дружина губернатора. Знов усім до всього байдуже. Аж голова обертом іде. Де Міхеїл?.. Та не держи ж ти його як колоду! Несіть скрині на повіз! Є якісь вісті про губернатора, Палво?

Ад'ютант (хитав головою). Вам треба негайно їхати звідси.

Дружина губернатора. А що нового в місті?

Ад'ютант. Нічого. Поки що тихо, але не можна гаяти ні ХВИЛИНИ. Скрині не вмістяться на повозі. Візьміть те, що вам найбільш потрібне. (Швидко йде геть).

Дружина губернатора. Тільки найпотрібніше! Ану мерщій ставте скрині, я покажу, що брати з собою.

Скрині поставлено на землю й відчинено.

(Показує на парчові сукні). Зелену і, звичайно, оцю, з хутряною торочкою... Де лікарі? У мене знову починається жахливий головний біль. Як завжди, найперше вдаряє в скроні... І оцю-от, з перловими гудзиками...

" З'являється Груше.

А ти не поспішаєш, еге ж? Ану швидко неси грілки! Груше біжить геть і невдовзі повертається з грілками.

(Раз у раз без слів показує їй, що робити, стежачи очима за молодою покоївкою). Обережно, відірвеш рукав!

Молода п о к о ї в к а. Та що ви, пані, з сукнею нічого не сталося.

Дружина губернатора. Авжеж, бо я тебе спинила. Я вже давно до тебе придивляюся. Тільки й знаєш стріляти очима на ад'ютанта! Ось я тобі покажу, сучко! (Б'є її).

Ад'ютант (повертається). Будь ласка, не баріться, Натело Абашвілі. У місті почалися сутички. (Знов іде).

Дружина губернатора (пускає молоду покоївку). Боже милосердний! Невже вони

здіймуть руку на мене? За що?

Всі мовчать.

(Починає сама копирсатися в скрині). Шукай парчеву жакетку! Допоможи їй! Що робить Міхеїл? Спить? Нянька. Спить, ваша вельможність.

Дружина губернатора. То поклади його на хвилину й принеси мені із спочивальні сап'янові чобітки, вони пасують до зеленої сукні.

Нянька кладе дитину й біжить у палац.

(До молодой покоївки). Чого стоїш, ти?

Молода покоївка поривається бігти.

Ану вернися, бо скуштуєш у мене різок! (Пауза). А як усе спаковано — без любові, без тями! Коли сама за всім не доглянеш... В такі-то хвилини й бачиш, які в тебе слуги. Машо!.. (Показує жестом, що робити). Жерти вам усім тільки подай, а от вдячності годі сподіватися. Ну що ж, я цього не забуду!

Ад'ютант (дуже стривожений). Натело, зараз же вирушайте! Повсталі килимарі щойно повісили головного суддю, нашого їло Орбеліані!

Дружина губернатора. За що?.. Оцю сріблясту неодмінно треба взяти, вона обійшлась мені в тисячу пістрів. І оцю, і всі хутра... А де ж це вишнева?..

Ад'ютант (намагається відтягти її від скрині). У передмісті вже теж неспокійно. Треба негайно їхати. Де дитина?

Дружина губернатора (гукає няньку). Маро! Забирай дитину! Де ти там запропала?

Ад'ютант (ідучи). Мабуть, доведеться нам покинути повоза і їхати верхи.

Дружина губернатора й далі перебирає сукні, деякі складав на

купу, іщоб узяти з собою, потім відкидає геть. Здалеку долинає гомін, гуркіт барабанів. На небі спалахує заграва.

Дружина губернатора (у розпачі хапливо перебирає сукні). Де ж це поділась вишнева?! (Знизавши плечима, до другої покоївки). Бери всю оцю купу й неси до повоза. Чому це не йде Маро? Чи ви всі подуріли? Ага, я ж казала — осьде вона, аж на споді.

Ад'ютант (повертається). Швидше, швидше!

Дружина губернатора (до другої покоївки). Бігом! Кидай їх просто на повіз!

Ад'ютант. Повіз ми залишаємо. Ходім уже, а ні — то я їду сам.

Дружина губернатора. Маро! Неси дитину! (До другої покоївки). Пошукай її, Машо!.. Ні, спочатку віднеси сукні на повіз. Які дурниці, я й не подумаю їхати верхи! (Озирнувшись, помічав заграву й жахається). Пожежа! (Біжить геть).

Ад'ютант біжить за нею. Друга покоївка, хитаючи головою, несе позаду купу суконь. ' З палацу виходять с л у г и.

Куховарка. Здається, горить східна брама.

Кухар. Утекли. А воза з харчами покинули. Треба й нам звідси вшиватися.

Конюх. Еге ж, якийсь час у цьому домі жити буде небезпечно. (До третьої покоївки). Суліко, я візьму кілька ковдр — і гайда.

Нянька/виходить із палацу з чобітками). Ваша вельможність!

Гладка покоївка. Нема вже її вельможності.

Нянька. А дитина? (Біжить до дитини, бере її на руки). Покинули, нелюди! (Передав дитину Груше). Ану подерж хвилиночку. (Видимо бреше). Я тільки гляну, чи не видно повоза. (Біжить —слідом за дружиною губернатора).

Г р у ш е. А що зробили з нашим паном?

Конюх (показує рукою, як рубають голову). Хрясь — і нема!

Гладка покоївка гпобачивши його жест, мало не вмливає). О боже! О боже! Наш пан Георгій Абашвілі! Ще при утрєні був наче кров з молоком, а тепер... Заберіть мене звідси! Ми всі тут пропащі, мусимо загинути за гріхи свої. Як наш пан Георгій Абашвілі.

Третя покоївка (умовляє її). Заспокойтесь, Ніно. Зараз вас одведуть. Ви ж ніколи нікого не скривдили.

Гладка покоївка (тим часом, як її виводять). О боже! Мерщій, мерщій тікайте всі звідси, поки вони не прийшли, поки не прийшли!

Третя покоївка. Ніно бере все куди ближче до серця, ніж сама пані. Навіть оплакувати мертвих за них мусять інші! (Помічає дитину, яку Груше ще держить на руках). Дитина! Навіщо ти її взяла?

Груше. Її залишили.

Третя покоївка. Вона покинула Міхеїла?! На нього ж дихнути боялись, берегли від найменшого протягу!

Слуги обступають Груше з дитиною.

! р у ш е. Він прокидається.

Конюх. Слухай-но, облиш ти його краще. Не заздрю я тому, кого застукають з цією дитиною. Ну, підү позабираю наші речі, а ви почекайте тут. (Іде в палац).

Куховарка. Він правду каже. їм було тільки почати, то тепер повирізують цілі родини. Хто як хоче, а я забираю своє манаття — і геть звідси.

Всі розходяться. Залишаються тільки дві жінки і Груше з дитиною на руках.

Третя покоївка. Хіба ти не чула, що тобі сказано? Облиш його!

Груше. Нянька дала його мені на хвилинку, тільки подержати.

Куховарка. Та не вернеться вона, дурна ти!

Третя п о к о ї в к а. Не лізь ти в цю халепу!

Куховарка. Вони ж його шукатимуть ще завзятіше, ніж саму пані. Він-бо губернаторський наступник. Груше, ти добра душа, але повір, ти робиш дурницю. Та він ще однаково що прокажений, а то й гірше. Думай, як самій рятуватись.

Виходить конюх з клунками і роздав їх жінкам. Усі, крім Груше, готові в дорогу.

Груше (уперто). Ніякий він не прокажений. У нього такі очі, ніби він усе розуміє.

Куховарка. Ну то й не дивись на нього. Дурне ти теля — що хочеш на тебе навалюй. Скажуть тобі: побіжи не знати куди, принеси не знати що, у тебе ноги довгі,— ти й біжиш. Ми візьмемо гарбу, можеш їхати з нами, тільки збирайся хутчій. О боже, там уже, мабуть, вся околиця горить!

Третя покоївка. Ти й досі не зібралася? Ну ж бо, часу в нас обмаль: ось-ось наскочать латники.

Обидві жінки й конюх виходять.

Груше. Зараз іду. (Кладе дитину на землю, з хвилину дивиться на неї, тоді витягає із скринь, що стоять поруч, якусь одіж і накривав нею дитину, що й досі спить. Потім біжить до палацу по свої речі.)

Чути тупотіння коней і жіночі зойки. З'являється гладкий князь у супроводі п'яних латників. Один із них несе на вістрі списа голову губернатора.

Гладкий князь. Отут, посередині!

Один із латників залазить на плечі другому, бере голову й приміряється, де її прибити над брамою.

Ні, так не посередині, посунь трохи праворуч, отак. Коли вже я щось роблю, мій голубе, то все мав бути як належить.

Латник з допомогою молотка та цвяха чіпляє голову за волосся на брамі.

Сьогодні вранці біля церкви я сказав Георгієві Абашвілі: "Люблю ясне небо". Та, мабуть, ще дужче люблю я грім з ясного неба, атож. Шкода тільки, що вони забрали хлопчиська — він мені ой як потрібен. Нехай його шукають по всій Грузії! Тисячу пістрів нагороди!

Тим часом, як гладкий князь і латники йдуть геть, із палацу, сторожко озираючись, виходить Груше. Знову чути тупотіння коней. В руках у Груше клунок, вона прямує до брами. Та, вже майже поминувши її, повертає назад, щоб глянути, чи там іще дитина.

В цей час співець починає співати. Груше нерухомо стоїть на місці.

Співець.

І ось вона стоїть, готова вже в дорогу, І раптом чує — чи то їй причулось тільки — Дитина її кличе. Ні, не плаче, А тихо та доладно промовляє: "Залишся, жінко, поможи мені!" Тоді виразно чує вона далі — дитина каже їй: "Послухай, жінко. Знай: 4 Хто був глухий до голосу страждених,

Хто не подав їм руку допомоги, Тому ніколи більше не почути Ні шепоту солодкого кохання, Ні співу радісного вранішніх пташок, Ні тихого зітхання трударя, Коли настане час вечірнього молебня". Зачувши ці слова...

Груше знову підступає до дитини і схиляється над нею.

...вона вернулася, щоб глянуть на дитину, Востаннє глянути, лиш на коротку мить, І поруч сісти, доки хтось по неї прийде,— Чи, може, мати, чи бодай хто-небудь...

Груше сідає біля дитини, зіпершись на скриню.

На мить одну, бо близько небезпека, І місто сповнене вогнем і лементом.

Світло поступово тьмяніє — так, ніби заходить вечір, а потім і ніч. Груше йде до палацу, приносить ліхтар і молоко, береться годувати ним дитину.

Співець голосно).

Страшна то річ — спокуса доброти!

Груше, ні на мить не заплющуючи очей, цілу ніч сидить біля дитини. То засвічує невеличкий ліхтар, щоб поглянути на маля, то щільніше загортає його в парчеву накидку. Час від часу вона дослухається й роздивляється навколо — чи хто не йде.

Співець.

, Довго сиділа вона при дитині. '

Вечір настав, за ним впала ніч, А там і світанок. Задовго сиділа, Задовго дивилась На личко ясне, на малі рученята, Аж поки над рапок, спокусу збороти не в силі, Вона підвелась і, зітхнувши, взяла дитину. Взяла й понесла...

Груше робить усе те, про що розповідає співець.

Забрала її, мов здобич свою, Понесла, мов злодійка, геть.

3. Втеча у Північні гори

Співець.

Груше Вахнадзе із міста втекла і пішла по Військово-Грузинській дорозі. На північ, у гори пішла. І в путі Співала пісень, молоко купувала.

Музиканти.

Де сховатись людині від лютих хортів, Від ловців лиховмисних та хитрих?

У гори безлюдні вона подалась

І, йдучи по Військово-Грузинській дорозі,

Співала пісень, молоко купувала.

Груше Вахнадзе плентає дорогою, несучи в мішку за плечима дитину; в одній руці у неї клунок, у другій — ціпок.

Груше (співає).

Чотири полководці На бій в Іран пішли. Один там кепсько воював, І другий перемог не знав, Погода третьому не та, Назад четвертий поверта. Чотири полководці З війни не прийшли.

Сосо Робакідзе На бій в Іран пішов. Сосо там хвацько воював І перемоги здобував, Весь час погода йому та, І він назад не цоверта. Сосо Робакідзе Героєм прийшов.

Обіч дороги селянська хата.

(До дитини). Вже й полудень, добрим людям обідати час. Ось ми зараз посидимо тут на травичці, поки наша добра тітонька Груше добуде кухлик молочка. (Садовить дитину на землю і стукає в двері хатини).

їй відчиняє старий селянин.

Добридень, дідусю! Чи не розживусь я у вас на кухлик молока та ще, може, на кукурудзяного коржа?

Старий. Молока? Нема в нас молока. Панове солдати з міста забрали наших кіз. Хочете молока — йдіть до палів солдатів.

Г р у ш е. А все ж якийсь кухлик для дитини у вас знайдеться, дідусю?

Старий. За спасибі, еге ж?

Груше. А хто каже, що за спасибі? (Дістає гаманця). Ми заплатимо по-княжому. Хай і невеликі люди, а маємо свій гонор.

Старий, буркочучи, виносить молоко. То скільки за цей кухлик?

Старий. Три піастри. Молоко тепер подорожчало. Груше. Три піастри? За оцю капочку?

Старий мовчки зачиняв перед нею двері.

Михеїле, ти чув? Три піастри! Ні, це не по нашій кишені. (Повертається, сідає біля дитини й дав їй грудь). Доведеться спробувати ще отак. Смокчи й думай про три піастри! Нічфго там, звісно, нема, але ти уяви собі, ніби смокчеш молочко, і тобі стане трохи веселіше. (Побачивши, що дитина перестала ссати, хитає головою. Тоді встає, підходить до дверей і стукає). Дідусю, відчиніть, ми заплатимо! (Тихо). Грець би тебе побив!

Старий відчиняє двері.

Я гадала, ви скажете — півпіастра, але ж дитині треба щось їсти. Один піастр, згода? Старий. Два.

Груше. Стривайте, не зачиняйте двері. (Довго шукав в гаманці). Ось вам два піастри. Як молоко не подешевшає, то не знаю, що й робити. У нас попереду ще така довга дорога. Це ж просто здирство, бога ви не боїтесь.

Старий. Хочете молока — перебийте солдатів.

Груше (дає дитині їсти). Дорога втіха. Смокчи, Міхе-їле, це половина тижневого заробітку. Певно, тутешні люди гадають, що ми гузном заробляємо гроші. Ой Міхеїле, Міхеїле, маю я 8 тобою халепу! (Розглядав парчеву накидку, в яку загорнута дитина). Накидка за тисячу піастрів, а на молоко грошей катма. (Озирається навколо). Ага, онде візок з багатими втіачками, ходімо до них.

Перед ваїздом. Груше в парчевій накидці підходить до двох вельможних дам. На руках у неї дитина.

Груше. О, добродійки теж хочуть тут заночувати? Такий жах, скрізь повно людей, ніде не дістанеш коляски! Мій візник раптом повернув назад, і я мусила цілих півверсти тюпати пішки. Та ще й боса! А мої перські черевички... такі, знаєте, на високих підборчиках... Але чому ж ніхто до нас не виходить?

Старша дама. Господар змушує чекати себе. Відколи в столиці почалась ота колотнеча, по всій країні люди втратили будь-яку чемність.

Виходить господар — статечний дід з довгою сивою бородою. За ним іде слуга.

Господар. Даруйте ласкаво старому, добродійки, що примусив вас довго чекати. Мій онучок показував мені, як цвіте персикове дерево, отам на узгір'ї, за кукурудзяним полем. Там у нас садок, є кілька вишень. А далі на захід (показує) ґрунт кам'янистий, туди селяни вигонять овець. Треба б і вам подивитися на персиковий цвіт — такий прекрасний рожевий колір.

Старша дама. Родючі тут у вас місця.

Господар. Та не зобидив господь бог. А як там на півдні, добродійки? Чи зацвіли вже сади? Ви ж їдете з півдня, еге?

Молодша дама. Як правду сказати, то я й не додивлялась до краєвидів.

Господар (чемно). Атож, розумію — курява винна. Нашою дорогою приємно їхати

поволеньки — коли, звісно, нема куди поспішати.

Старша дама. Запни шию накидкою, люба. Вечорами тут досить холодний вітер.

Г о с п о д а р. Ви спускалися сюди повз льодовик Янга-Тау, добродійки?

Груше. Так, і боюся, чи не застудився мій синочок.

Старша дама. А заїзд просторий! Може, спинимося в ньому?

Господар. О, то добродійкам потрібні кімнати? Гай-гай, шановні пані, заїзд переповнений, та ще й челядь уся порозбігалась. Мені страшенно прикро, але не можу прийняти більше ані душі, хоч би й за вас хто просив...

Молодша дама. Але ж не можемо ми ночувати отак просто неба.

Старша дама (сухо). Скільки це буде коштувати?

Господар. Добродійки, ви ж самі все розумієте. Стільки втікачів шукають нині пристановища, і хоч то здебільшого поважні люди, одначе влада до них неприхильна. Отож не дивно, що господареві такого дому, як мій, треба бути обачним. Тим-то я й...

Старша дама. Голубе мій, ніякі ми не втікачі. Ми їдемо до свого маєтку в горах, ото й тільки. Ми б ніколи й не подумали домагатись вашої гостинності, нехай би хоч як її потребували...

Господар (згідливо киває головою). Авжеж, авжеж. От тільки я не певен, чи підійде добродійкам єдина вільна кімната. Та й заплатити доведеться по шістдесят піастрів з душі. Адже ви всі разом?

Груше. Вважайте, що так. Мені теж потрібен нічліг,

Молодша дама. Шістдесят піастрів! Це ж здирство!

Господар. Добродійки, я нікого не беру за горлянку, отож... (Відвертається з наміром піти).

Старша дама. Ну, навіщо ж говорити про здирство? Ходімо вже. (Іде в дім).

Слуга рушав за нею.

Молодша дама (розпачливо). Сто вісімдесят піастрів за кімнату! (Оглядається на Груше). Та ще й разом з дитиною — ні, це неможливої! А що, як вона почне кричати? І

Господар. Кімната коштує сто вісімдесят, а на двох чи їа трьох — то байдуже.

Молодша дама (Спочувши його слова, змінює ставлення до Груше). Та й то сказати — не можу ж я допустити, щоб ви ночували надворі. Ходімо, голубонько, прошу.

Вони йдуть у заїзд.

З протилежного боку сцени з-за куліс виходить слуга з якоюсь ношею в руках. За ним — старша дама, а потім молодша дама і Груше з дитиною.

Сто вісімдесят піастрів! Здається, я ще не хвилювалася так відтоді, як принесли додому мого любого Ігоря.

Старша дама. До чого тут твій Ігор?

Молодша дама. Власне кажучи, нас тут четверо — адже дитина теж займав місце, хіба не так? (До Груше). То, може, ви б заплатили за неї хоч половину ціни?

Груш е. Ой ні; не можу. Розумієте, збиратись довелося поспіхом, і чоловіків ад'ютант забув дати мені вдосталь грошей.

Старша дама. То ви й шістдесяти не маєте? , Груше. Шістдесят знайдеться.

Молодша дама. А де ж ліжка?

Слуга. Ліжок нема. Ось вам ковдри й сінники. А стелитись доведеться самим. Ще скажіть спасибі, що вас не запхали в підвал, як ото інших. (Виходить). Лп

Молодша дама. Ти чула? Зараз же йду до господаря. Нехай відшмагає цього грубіяна!

Старша дама. Як ото твого Ігоря?

Молодша дама. Яка ж ти жорстока! (Плаче),

Старша дама. Як же нам спорудити хоч сяку-таку постіль?

Груше. Це я беру на себе. (Садовить дитину на підлогу). Прислужишся людям — то й вони тобі чимось віддячать. До того ж у них є візок. (Підмітаючи підлогу). Яка несподівана пригода! Я просто вражена. Мій чоловік, губернатор, завжди, було, казав мені перед обідом: "Ана-стасіє, люба моя, ти б трохи полежала — адже сама знаєш, як легко нападає на тебе головний біль". (Розстеляє сінники, готує постелі).

Дами, спостерігаючи її роботу, пильно придивляються до неї.

А я йому: "Георгію,— кажу,— нема коли мені лежати. Ми ж запросили до обіду шістдесят гостей, а на прислугу хіба можна звіритись! Та й наш Міхеїл Георгійович не буде їсти без мене". (До дитини). Ось бачиш, Міхеїле, все гаразд, я ж тобі казала! (Раптом помічає, що дами якось чудно дивляться на неї і про щось шепечуться). Ну от, усе ж таки не на голу підлогу лягати. Я поклала ковдри вдвоє.

Старша дама (владно). Ви, голубонько, майстриня стелити. Ану покажіть ваші руки! Груше (злякано). До чого це вам? Молодша дама. Покажіть руки, чуєте!

Груше показує їм руки.

(Зловтішно). Ага, зашкарублі! Де той слуга?

Старша дама (підходить до дверей, гукає). Прислуга!

Молодша дама. Попалася, пройдисвітко! Ану кажи, що ти замислила.

Груше (збентежено). Нічого я не замишляла. Просто сподівалася, що ви трохи підвезете нас своїм візком. Прошу вас, не зчиняйте тривоги, я піду сама.

Молодша дама (тим часом, як старша й далі гукає слугу). Авжеж, підеш, та тільки під вартою. А поки що стій тут. Не рушся з місця, чуєш!

Груше. Я ж справді хотіла заплатити шістдесят піастрів, ось вони. (Показує гаманця). Подивіться самі, я маю гроші. Осьде чотири по десять, ось іще п'ять... ні, це теж десять; ну от, шістдесят. Аби тільки ви підвезли мене з дитиною, щирю правду вам кажу.

Молодша дама. Ах, ти хотіла, щоб ми тебе підвезли! Он воно як!

Груше. Вельможна пані, признаюся: я з простого люду. Але зробіть ласку, не кличте варти. Це дитина високого роду, ось погляньте лишень на її білизну. І теж мусить рятуватися втечею, як і ви.

Молодша дама. Високого роду, де ж пак! Чи не княжого, га?

Груше (в розпачі, до старшої дами). Не треба кричати! Чи ви не маєте серця? і

Молодша дама ("Зо старшої"). Стережись, щоб вона чогось тобі не зробила. Вона небезпечна. Рятуйте! Вбивають!

Слуга (заходить). Що тут таке?

Старша дама. Ця жінка сюди втерлась, удавши з себе благородну. Мабуть, злодійка.

Молодша дама. Та ще й небезпечна. Вона хотіла вбити нас. Треба викликати варту. О боже, в мене знову розболілася голова!

С л у г а. Де там тая варта. (До Груше). Забирай-но свої манатки, сестрице, і катай звідси куди очі світять.

Груше (взявши на руки дитину, гнівно). Нелюди ви! Стривайте, ось поприбивають і ваші голови до муру!

Слуга (підштовхує її до дверей). Придерж язика. А то прийде старий, він таких жартів не любить.

Старша дама до молодшої). Подивись, чи вона вже чогось не вкрала!

Тим часом, як праворуч дами гарячково перебирають свої речі — чи не вкрадено чогось,— ліворуч слуга і Груше виходять із воріт.

Слуга. Довіряться, та знай кому, ось що я тобі скажу. Надалі спершу придивись до людей, а тоді вже зв'яжуйся з ними.

Груше. Я думала, з такими, як самі, вони поведуться по-доброму.

Слуга. Зате вони так не думають. Ти вже повір мені — нема нічого важчого, як наслідувати ледащих нероб. Досить їм запідозрити, що ти сам підтираєшся чи хоч раз у житті зробив щось власними руками,— і квит. Постри-вай-но хвилину, я винесу тобі кукурудзяного коржа та трохи яблук.

Г р у ш е. Та ні, мабуть, не треба. Піду-но я краще, ноки не з'явився хазяїн. Як ітиму цілу ніч, то, певно, втечу від небезпеки. (Рушає геть).

Слуга (тихо гукав їй навздогін). На першому роздоріжжі поверни праворуч!

Груше зникає з очей.

Співець.

Груше Вахнадзе на північ ішла,

За нею гналися латники князя Казбегі.

Музиканти.

Як утекти босоніж од солдатів,

Од лютих хортів, од ловців лиховмисних?

Навіть вночі по сліду женуться,

Втоми не знають, кляті кати,

І сплять уривцем.

Два латники простують дорогою.

Старший латник. Ой Дубе, Дубе, не буде з тебе пуття. А все тому, що не вкладаєш ти серця в службу. Начальникові це видко з кожної дрібниці. Коли я позавчора взявся до отієї товртухи, то наказав тобі придержати її чоловіка. І ти таки держав його, навіть на черево наступив, але чи ти робив це з радістю, як добрий солдат, чи тільки для годиться? Я ж стежив за тобою, Дубе, і все бачив. У тебе не голова, а порожній казан, і

ти ніколи не дістанеш підвищення.

Деякий час обидва ідуть мовчки.

Не думай, що я не бачу, як ти всіма способами намагаєшся виказати свою непокору. Ось я заборонив тобі кульгати, а ти все одно кульгаєш, бо я продав коней. А я їх продав тому, що такої ціни ніхто мені більше не дасть. Своїм кульганням ти хочеш показати, як тобі неохота тюпати пішки. Я ж тебе знаю як облупленого. Але це тобі не допоможе, а тільки зашкодить. Нумо пісню!

Обидва латники (співають).

На війну іду і серцем краюсь, Свою любку вдома залишаю. Честь її і цноту звірив друзям, Доки я назад з війни вернуся.

Старший латник. Голосніш! Обидва латники (співають).

І в в. Брехт

465

А коли в сиру могилу ляжу,]

Прийде моя любка й тихо скаже: "Оці руки мене обнімали, Оці ноги за мною вганяли".

Знов якийсь час ідуть мовчки.

Старший латник. Добрий солдат відданий службі тілом і душею. За свого начальника він піде на смерть і на муки. І нехай уже згасатимуть його очі, а він усе буде дивитися на свого старшого, аби лиш побачити, як той схвально кивне йому головою. Во іншої нагороди йому не треба. Ддо трбі кивати ніхто не буде, а здохнеш ти однаково, Хай тдбі чорт, хотів би я знати: як мені з таким підлеглим знайти губернаторського вилупка?

Вони, простують далі.

Співець.

Добувшись до річки, пристала Груше: Задовго ішла, зтяжка її ноша.

Музиканти.

— Світанок рожевий в полях кукурудзи

Для того, хто ніч не доспав,— то лиш холод. А гомін веселий в дворі і над комином дим Страшать втікача. Хто дитину несе, Відчуває тягар — ото й тільки.

Груше стоїть перед селянським подвір'ям.

Груше. Ну от, знову ти обпудився, а знаєш же, що в мене нема тобі пелюшок. Ні, Міхеїле, треба нам розпрощатися. Від міста ми вже далеченько. Не стануть же вони пхатися за тобою, малим пущьверінком, аж у такий світ. Ця жінка начебто добра з виду. А ти чуєш, як пахне молоком? Отож бувай здоровий, Міхеїле. Я забуду, як таї цілу ніч молотив мене ніжками по спині, щоб я хутчій! бігла, а ти забудь, що я тебе погано годувала. Як могла, від щирого серця. Я б залюбки лишила тебе при собі, оцю маленьку кирпоньку, але не випадає. Я перша робила б тобі "козу" і... навчила б не пудити в пелюшки. Та ні, треба мені йти назад, бо ж мій любий солдат може скоро

довернутись, і що, як він мене не застане? Ти ж не можеш вимагати цього від мене, Міхеїле.

Огрядна селянка несе до хати дійницю з молоком. Груше чекає, доки вона зайде, потім обережно рушав до хати. Скрадається до дверей і кладе дитину біля порога. Тоді ховається за деревом і чекає, аж поки селянка виходить надвір і помічав дитину.

Селянка. Боже милий, що це тут лежить? Агов, старий!

Селянин (виходить). Що таке? Дай мені доїсти юшку.

Селянка (до дитини). А де ж це твоя мати? У тебе немає матері? Здається, хлопчик. А пелюшки які тонкі — знати, панського роду дитина. Поклали під двері — і край! Оце-то часи настали!

Селянин. Тільки хай не думають, що ми будемо його годувати. Віднесеш у село до священика, та й по всьому.

Селянка. До чого тут священик? Дитинчаті потрібна мати. Диви-но, воно прокидається. То гадаєш, ми не можемо залишити його собі?

Селянин (кричить). Ні!

Селянка. Я покладу його в кутку на ослоні, треба тільки якогось кошика. А в поле братиму з собою. Бачиш, йк сміється? Старий, ми ж маємо покрівлю над головою і можем його взяти, отож я й слухати нічого більше не хочу. (Несе дитину до хати).

Селянин, щось заперечуючи, іде слідом за нею. Груше, сміючись, виходить з-за дерева і рушав назад, звідки прийшла.

Співець.

Чому ти радієш, мандрівнице?

Музиканти.

Радію тому, що сердешна дитина Нових батьків віднайшла. І тому, Що я тепер вільна од неї.

Співець.

А чому ж ти сумна? і 6* 467

Сумна, бо самотня вертаюсь, Наче обкрадена, Наче знедолена.

Ступивши всього кілька кроків, Груше стикається з двома латниками, які перепиняють їй дорогу своїми списками.

Старший латник. Дівчино, ми — військова влада. Звідки ти йдеш? Куди йдеш? Чи не маєш протизаконних зв'язків з ворогом? Де він отаборився? Що робить за твоєю спиною? Як там гори, як долижи, як держаться ваші панчохи?

Груше стоїть перелякана.

Груше. Добре держаться, так що вам краще повертати назад.

Старший латник. Назад я завжди повертаю охоче, щодо цього я чоловік надійний. А ти чого це вилупив очі на спис? "Солдат у бою ні на мить не випускає з рук списа" — це найперша заповідь, добре затям собі, Дубе. Ну то що, дівчино, куди ж ви простуєте?

Груше. До свого нареченого, пане солдате. Його звуть Симон Хахава, служить у палацовій варті в Нуке. Ось я йому напишу, то він вам кістки переламає.

Старший латник. Симон Хахава? Аякже, знаю. Він ще мені ключика дав, щоб я час від часу назирав за тобою. Дубе, нас тут не покохають. Доведеться признатися, що наміри в нас чесні. Жарти жартами, дівчино, а справа таки поважна. Кажу тобі як

службова особа: мені потрібна від тебе дитина.

Груше тихенько скрикує.

Дубе, вона зрозуміла нас. Який солодкий переляк, еге ж? "Зараз, ось тільки витягну локшину з печі, пане офіцере. Ось тільки переміню подерту сорочку, пане полковнику!" Гаразд, геть жарти, геть списи. Дівчино, ми шукаємо в цій окрузі одну дитину. Чи не чула ти про таку собі дитину з міста — багатого роду, багато сповиту? Груше. Ні, нічого такого я не чула. Співець.

Тікай же, о добра душа, це — убивці! На поміч нещасній дитині, нещасна! І побігла вона.

Груше раптом повертається і, охоплена панічним ляком, біжить назад. Латники презираються і з лайкою кидаються їй навздогін.

І в криваву добу

б в людей добрі душі.

У селянській хаті огрядна селянка схилилася над кошиком. І в якому Лежить дитина.

До хати вбігає Груше.

Груше. Мерщій сховай дитину! Сюди йдуть латники. Це я поклала її під дверима, але вона не моя, а вельможного роду.

Селянка, Хто йде? Які ще латндки?

Груше. Та годі-бо тобі розпитувати І Латники, вони шукають дитину.

Селянка. їм нема чого шукати в моєму домі. А ось тобі я, либонь, маю що сказати.

Груше. Зніми з нього тонкі пелюшки, вони нас викажуть.

Селянка. Пелюшки, пелюшки! В цій господі хазяйка я, тож не стромляй свого носа куди не слід. Навіщо ти підкинула дитину? Це ж гріх.

Груше (визирає у вікно). Ось зараз вигулькнуть із-за дерев. Даремно я побігла, це їх сполохало. Що ж тепер робити?

Селянка (і собі визирає надвір, тоді аж скрикує з переляку). Боже милий, солдати!

Груше. Вони шукають дитину. Селянка. А що, як зайдуть сюди? Г р у ш е. Не віддавай. Кажи, що вона твоя. Селянка. Гаразд.

Груше. Якщо віддаси, вони проштрикнуть її списом.

Селянка. А що, як вони не відступляться? У мене в хаті весь виторг за врожай.

Груше. Якщо віддаси, вони проштрикнуть її списом тут-таки, в твоїй же хаті. Ти повинна сказати, що дитина твоя.

Селянка. Гаразд. А що, як вони не повірять? Груше. Скажеш твердо — повірять. С \$ л я н к а. Та вони ж сплять хату. Груше. От тим-то й треба казати, що дитина твоя. Його звуть Міхеїл. Ой, даремно я це тобі сказала.

Селянка хитав головою.

Та не хитай ти головою. І не тремти, а то помітять.

Селянка. Гаразд.

Груше. Ой, облиш ти оце своє "гаразд", слухати вже несила. (Торсає її за плече). А своїх дітей ти не маєш? Селянка стиха). На війні.

Груше. То, може, він і сам тепер латник. Невже й він проштрикує дітей списом? Ну, а спробував би тут, то ти б дала йому доброго чосу, правда ж? "Ану не вимахуй списом у мой господі, чи такого я тебе навчала? Іди-но помий шию, перше ніж розмовляти з матір'ю".

Селянка. Авжеж, я б йому не попустила.

Груше. То скажеш їм, що дитина твоя, обіцяєш?

Селянка. Гаразд.

Груше. Ось, уже йдуть.

Стукіт у двері. Жінки не озиваються. Входять латники. Селянка низько вклоняється.

Старший латник. Осьде вона. А що я тобі казав? У мене такий ніс, що враз усе чує. Маю до тебе запитання, дівчино. Ти чого від мене втекла? Чи уявила собі, що мені треба від тебе чогось такого? Б'юсь об заклад, що подумала якусь непристойність. Признавайся!

Груше (тим часом, як селянка й далі кланяється). Я залишила молоко на вогні. А тоді згадала.

Старший латник. А по-моєму, тобі здалося, ніби я подививсь на тебе нечистим поглядом. Так, наче б мав щодо тебе якісь наміри. Таким собі масним поглядом, розумієш?

Г р у ш е. Д, нічого такого не помітила.

Старший латник. Але ж могло таке бути, правда? Скажи по щирості. Адже міг би я виявитися свинею. Не стану перед тобою критися: я б таки забрав собі в голову дещо, коли б ми були тут наодинці. (До селянки). Ти не маєш якоїсь роботи в дворі? Курей там погодувати абощо.

Селянка (враз падає на коліна). Пане солдате, я нічого назнаю. Згляньтеся, не паліть хати!

Старший латник. Про що це ти?

Селянка. Я ні в чому не винна, пане солдате! Це вона поклала дитину під двері, богом присягаюся!

Старший латник (помічає дитину, свистить). Еге, та тут і справді якесь мале в кошику! Дубе, запахло тисячею пістрів! Ану vedi стару геть та добре тримай її, а я тим часом учиню допит.

Селянка мовчки дає латникові вивести себе за двері.

Отже, ти таки маєш дитину, якої я від тебе хотів? (Підступає до кошика).

Груше. Пане офіцере, це моя дитина — не та, що ви шукаєте.

Старший латник. А ось подивимось. (Схиляється Шд кошиком).

Груше безпорадно озирається навколо.

Г р у ш е. Це моя дитина! Моя!

Старший латник. А пелюшки які тонкі...

Груше кидається на нього, намагаючись відтягти від дитини. Він відштовхує її і знову нахиляється над кошиком. Груше в розпачі озирається, помічає велике поліно,

безтямно хапає його і щосили гепав латника по голові. Той падає додолу. Вона швидко хапає дитину й біжить геть.

Співець.

І ось вона знову в дорозі,

Вже три тижні мандрує у горах.

Там, де грізно навис льодовик Янга-Тау,

Вона врешті дитя всиновила.

Музиканти.

Всиновила нещасна нещасну дитину.

Груше сидить навпочіпки біля напівзамерзлого гірського струмка і набирає рукою воду для дитини.

Груше (співає).

Всі покинули тебе, Що ж мені діяти? Як нікого більш нема, Мушу взять тебе сама, Горе горювати.

Тяжко, важко було йти, Зранила я ногц. Любий ти тепер мені, Не покину тебе, ні, Я серед дороги.

Панську льолю з тебе геть, В лахмани сповийу.

Вмию тебе, любий мій, У купелі крижаній — Це тобі хрестини.

(Знімає з дитини тонку білизну й загортає її в ганчір'я). Співець.

Від латників Груше Вахнадзе утікає.

Аж ось місток над урвищем безоднім,

А там за ним, на взгір'ї східнім — села.

Вона про той місток непевний пісню заспівала

І два життя поставила на ризик.

Здіймається вітер. У сутінках видніють обриси містка через льодовик. Одна линва обірвана, і місток наполовину провис над проваллям. Коли Груше з дитиною підходить до містка, перед ним, вагаючись, стоять торговці — двоє чоловіків і жінка. Один з чоловіків намагається підчепити жердиною кінець линви, що звисає у прірву.

Перший чоловік. Не поспішай, молодичко, тут однаково не перейдеш.

Груше. Але ж мені треба з малим на той бік, до брата.

Жінка. "Треба"! Що таке "треба"! Мені теж треба туди, купити в одної селянки два килими, а їй треба їх продати, бо її чоловік от-от помре. Отак воно, голубонько. Та чи можу я зробити те, що мені треба, і чи може вона? Ось він уже дві години дістає линву, а коли й дістане, то як її закріпити, га?

Перший чоловік (прислухаючись). Ану тихо. Здається, хтось там іде.

Груше (голосно). Місток не такий-то й негодящий. Може, я все-таки спробую перейти.

Жінка. А от я нізащо б не пішла, нехай би хоч сам нечистий за мною гнався. Це ж чистісіньке самогубство.

Перший чоловік голосно гукає). Агов!

Груше. Не кричи! (До жінки). Скажи йому, щоб не кричав.

Перший чоловік. Погукати треба. А може, вони там нанизують з дороги.

Жінка. Чого б це йому не кричати? Ти чимось завинила? Це за тобою женуться?

Груше. Ну що ж, доведеться вам сказати. За мною женуться латники. Одного з них я торохнула по голові.

Другий чоловік. Ану мерщій ховайте крам! Жінка ховає мішок за камінь.

Перший чоловік. Чого ж ти відразу не сказала? (До своїх супутників). Якщо вони її зламають, то порубають на шматки.

Груше. Пустіть мене, я перейду на той бік.

Другий чоловік. І не думай. Адже тут дві тисячі ступнів глибини.>

Перший чоловік. Навіть якби ми дістали линву, то все одно йти тобі ні до чого. Ми б підтримали її, але ж і латники перейшли б так само.

Груше. Дайте дорогу!

Здалеку чути вигуки: "Туди, нагору!"

Жінка. Вони вже зовсім близько. Але тобі не можна йти з дитиною. Місток не витримає. А ти поглянь униз.

Груше зазирає в провалля. Знизу знов долинають голоси латників.

Другий чоловік. Дві тисячі ступнів.

Груше. Але ті люди ще страшніші.

Перший чоловік. Не можна тобі з дитиною, подумай лишень про неї. Коли вже вони переслідують тебе, ризикуй своїм життям, а дитиною не вільно.

Другий чоловік. Та й вага більша з дитиною.

Жінка. Може, їй справді піти. Залиш мені дитину, я схочу її, а ти сама перейдеш на той бік.

Груше. Ні, не залишу. Ми нерозлучні. (До дитини). Разом гріх, разом і покаяння. (Співає).

Провалля глибоке, мій сину, Нелегко його перейти. Та іншої нам, дитино, Немає путі.

Дорогу нам доля судила З тобою одну на двох, І хліб ми свій чесно поділим Так само на двох.

Чотири шматки добуду — — Один лише з'їм сама. А от які вони будуть — Про те ще й гадки нема.

Ну що ж, спробую.

Жінка. Це називається кидати виклик своїй долі.

Чути голоси знизу.

Груше. Прошу вас, викиньте жердину, а то вони дістануть линву й підуть за мною. (Ступає на хисткий місток).

Здається, місток ось-ось завалиться, і жінка аж скрикує. Але Груше йде далі і переходить на той бік.

Перший чоловік. Перейшла!

Жінка (перед тим вона стояла на колінах і молилася; тепер говорить сердито). І все ж гріх так робити.

З'являються латники. У старшого обмотана голова.

Старший латник. Чи не бачили тут жінки з дитиною?

Перший чоловік тим часом, як другий кидає жер дину в провалля). Бачили. Онде вона. А вам туди не перейти.

Старший латник. Ну, Дубе, ти мені за це поплатишся.

Груше, стоячи на тому боці провалля, сміється й показує латникам дитину. Тоді рушає геть від містка. Гуде вітер.

Груше (звертає погляд на Міхеїла). Вітру ти не бійся, в нього теж собаче життя. Тільки й знає, що жене • хмари та сам найгірше мерзне.

Починає падати сніг.

І сніг, Міхеїле, не такий уже й страшний. Треба ж йому повкривати маленькі сосонки, щоб вони не загинули взимку. А тепер я заспіваю тобі, слухай! (Співає).

Батько твій розбійник, Мати — зла паскуда. Та тобі уклоняться Найчесніші люди.

Тигреня маленьке Добре серцем буде, Дитинча гадюки Послугує людям.

4. У Північних горах

Співець.

Сім днів у дорозі була сестра,

Льодовик поминула і кручі стрімкі.

"Як до брата прийду, — міркувала собі, —

Встане він і обніме мене.

"Ось і ти, моя сестро! — він скаже. —

Я давно дожидаю тебе. А оце моя жіночка люба.

Це — господа моя, що вона її в посаг принесла.

Маю коней десяток і тридцять корів.

То сідай же до столу з дитиною, прошу".

Хата братова онде, в квітучій долині.

Насилу до неї сестра добрела, аж недужа з втоми.

Брат з-за столу підвівсь.

Заможне селянське подружжя щойно сіло за стіл. Лаврентій Вахнадзе саме наготувався їсти, коли до хати, підтримувана наймитом і дуже бліда, заходить Груше з дитиною.

Лаврентій. Звідкіля це ти взялася, Груше? Груше (кволо). Я перейшла через льодовик Янга-Тау, Лаврентію.

Наймит. Я знайшов її біля сінника. Вона з дитиною. Невістка. Іди чисть буланка.

Наймит виходить.

Лаврентій. Це моя дружина, Аніко. Невістка. Ми думали, що ти служиш у Нуке. Груше (насилу стоячи на ногах). Еге ж, служила. Невістка. То що тобі — служба не сподобалась? Казали люди, там добре.

Груше. Губернатора вбито.

Лаврентій. Атож, ми чули, що там якась колотнеча. Твоя тітка розповідала — пригадуєш, Аніко?

Невістка. Ну, а в нас тут тихо. "Це тільки в городян завжди щось не гаразд. (Підійшовши до дверей, гукає). Сосо, Сосо! vНе витягай ще коржів з печі, чуєш? Де ти там запропав? (Гукаючи, виходить).

Лаврентій (тихо, квапливо). У дитини є батько?

Груше заперечливо хитає головою.

Так я й знав. Треба щось придумати. Вона в мене жінка побожна.

Невістка (повертається). Ну й робітнички! (До Груше). З тобою дитина?

Груше. Це моя дитина. (Заточується й падає).

Лаврентій підводить її.

Невістка. Боже мій, в неї якась хвороба! Що ж нам робити?

Лаврентій наміряється вести Груше до ослона біля печі. Аніко перелякано робить йому знаки, доказуючи на мішок під стіною.

Лаврентій (садовлячи Груше під стіною). Сідай, посидь трохи. Це ти просто охляла.

Невістка. Або ж хвора на скарлатину!

Лаврентій. Тоді був би висип на шкірі. Ні, Аніко, вона просто охляла, ти не тривожся. (До Груше). Як сидиш, тобі краще, еге ж?

Невістка. Це справді її дитина?

Груше. Моя.

Лаврентій. Вона йде до свого чоловіка. Невістка. Он як... Твоє м'ясо захолоне.

Лаврентій сідав до столу й береться їсти.

Тобі не можна їсти холодного, а надто коли жир застигне. Сам знаєш, який у тебе поганий шлунок. (До Груше). То твій чоловік не в місті? А де ж він?

Лаврентій. Вона каже, що він живе отам, за горою.

Невістка. Ах, он як — за горою. (Також сідав їсти).

Груше. Мені б десь полежати, Лаврентію.

Невістка (розпитує далі). А що, як у неї сухоти? Тоді ми всі заслабнемо. Ну, а якусь господу має твій чоловік?

Груше. Він солдат.

Лаврентій. Але успадковує від батька невеличку садибу.

Невістка. Хіба він не на війні? А чому? Груше (із зусиллям). Так, він на війні.

Невістка. Чого ж тобі йти до його села? Лаврентій. Коли скінчиться війна, він повернеться додому.

Невістка. А ти вже тепер туди? Лаврентій. Еге ж, вона чекатиме на нього там.

Невістка (аж верещить). Сосо! Коржі! Груше (марить). Господа... солдат... Чекати... Сідай до столу, попоїж...

Невістка. У неї скарлатина!

Груше (схоплюється на ноги). Так, він має господу!

Л а в р е н т і й. Як на мене, Аніко, то вона просто знесиліла. Чи не піти тобі поглянути на коржі, люба?

Невістка. Коли ж це він повернеться? Адже кажуть, війна тільки-но почалась. (Перевальцем іде до дверей, гукаючи). Сосо, де ти там? Сосо!

Лаврентій (швидко встав і підходить до Груше). Зараз постелемо тобі в коморі. Вона в мене добра душа, але тільки як попоїсть

Груше (подав йому дитину). Держи!

Лаврентій (озирнувшись, бере дитину). Але довго лишатися вам тут не можна. Вона така побожна, розумієш.

Груше падає, але брат підтримує її. Співець.

Занедужала тяжко сестра. Мусив брат-боягуз прихистити її. Осінь минула, зима надійшла, Довга зима — і недовга зима. Аби тільки люди нічого не знали, Аби пацюки уночі не кусались, Аби й не настала ніколи весна.

Груше сидить у коморі біля ткацького верстата. І вона, і д и т и н а, що вмостилася долі, закутані в ковдри.

Г р у ш е (тче і співав).

Як ішов у військо її милий,

Наречена плакала-тужила,

Плакала-тужила й говорила:

"О коханий мій, коханий мій,

Коли станеш з ворогом на бій,

Ти ні наперед не поривайсь,

Ні назад, гляди, не оступайсь.

Попереду там вогненний вир,

А позаду там багряний дим.

Ти ж посередині будь,

Там, де знамено несуть.

В перших лавах люди гинуть,

І в останніх смерть не мине,

Будеш посередині — вернешся додому.

Нам з тобою, Міхеїле, треба бути хитрими. Причаїмося тут, мов ті таргани, то братова й забуде, що ми в хаті. Отак і перебудемо, доки сніг розтане. І щоб ти мені не плакав від холоду. Бути бідними та ще й мерзнути — це вже нікуди не годиться.

Заходить Лаврентій. Сідає біля сестри.

Лаврентій. Чого це ви позапиналися, неначе візники? Чи в коморі надто холодно?

Груше (квапливо скидав з плечей ковдру). Та ні, не холодно, Лаврентію.

Лаврентій. Бо як холодно, то не можна тобі бути тут з малим. Аніко цього нізащо собі не пробачила б. (Пауза). Сподіваюсь, піп не розпитував тебе про дитину?

Груше. Розпитував, але я нічого не сказала.

Лаврентій. От і добре. Я хотів би поговорити з тобою про Аніко. Вона добра душа, але надто вже чутлива. Ніякого особливого поголосу про нас іще не пішло, одначе вона вже .потерпає. Така вже душа у— неї ніжна. Було якось, що наша корівниця пішла до церкви з діркою на панчосі, то моя Аніко відтоді надягає до церкви дві пари панчіх. Аж не віриться, але такі вже вони є, дочки старосвітських батьків. (Прислухається). Ти певна, що тут нема пацюків? Бо як є, то не можна тобі тут залишатися. (Почувши, як

капотить з покрівлі). Що це тут капає?

Груше. Та, мабуть, діжка тече.

Лаврентій. Атож, певно, що діжка... Ти вже у нас півроку, еге? То я не доказав тобі про Аніко. Я, звісно, не розповів їй про того латника, бо в неї хворе серце. Отож вона не знає, що ти не можеш шукати роботи, тим-то й невдоволена. (Знову прислухається до капання). Вона ж турбується про твого солдата, розумієш? Каже: а що, як він вернеться і не застане тебе? Отак лежить і все заснути не може. А я їй кажу, що до весни він ніяк не вернеться. Добра вона душа.

Капання частішає.

Ну, а ти як гадаєш — коли він вернеться?

Груше мовчить. Не раніш як весною, правда ж?

Груше мовчить.

Здається мені, ти й сама не дуже віриш, що він вернеться. Груше не озивається.

Скоро весна, на перевалах розтане сніг, і тобі не можна буде далі тут залишатися. Хтозна, чи не прийдуть вони шукати тебе. А тут іще поголос про нешлюбне дитя. Лопотіння крапель став гучне й безперервне.

Груше, це капотить з покрівлі, то вже весна. Груше. Еге ж.

Лаврентій (із запалом). Ось послухай, як ми зробимо. Тобі потрібне якесь пристановище, а що в тебе є дитина (зітхав), то потрібен і чоловік. Щоб люди не плескали язиками. От я й розвідав потихеньку, де б нам знайти тобі чоловіка. І таки надібав його, Груше. Я мав розмову з одною жінкою, у неї є син. Тут недалеко, за горою. В них невеличка господа. То вона згодна.

Груше. Але ж я не можу вийти заміж, я чекаю Симона Хахаву.

Лаврентій. Ну звісно. Я все обміркував. Тобі потрібен чоловік не в ліжку, а на папері. Такого я й знайшов. Син тієї селянки, з якою я домовився, от-от помре. Хіба не чудова нагода? Він уже духу пускається. І все достоту так,, як ми казали: "чоловік отам, за горою"! Ти виходиш за нього, він дає дуба — і ти вдовичка. Ну, що скажеш?

Груше. Папір з печаткою може знадобитися мені для Міхеїла.

Лаврентій. Печатка — то велика сила. Без печатки й перський шах не був би шахом. До того ж ти матимеш домівку.

Груше. А скільки вона за це править, ота жінка? Лаврентій. Чотириста пістрів.

Груше. Звідки в тебе такі гроші?

Лаврентій (винувато). Аніко за молоко вторгувала.

Груше. Там нас ніхто не знає... Гаразд, я згодна.

Лаврентій (підводиться). Я дам знати тій жінці. (Швидко виходить).

Груше. Ой Міхеїле, ну й клопоту мені з тобою! І потягло ж мене до тебе, мов ту муху до окропу. Отак воно: побачить де людина скоринку хліба, то нахилиться й підніме, щоб добро не пропадало. Було б мені, Міхеїле, отоді на Великдень у Нуке тікати від тебе світ за очі. А так пошилась я в дурні...

Співець.

Наречений конав, як прийшла наречена. Його мати на ганку чекала її нетерпляче.

Наречена дитину з собою принесла,

І брат ту дитину сховав, поки йшлося вінчання.

Хата, переділена стіною. З одного боку стоїть ліжка, на ньому за прозорою запоною непорушно лежить дуже хворий чоловік. З другого боку до хати заходить свекруха, тягнучи за руку Груше. За ними — Лаврентій з дитиною.

Свекруха. Швидше, швидше, а то й не встигнете перевінчатись, як він оддасть богу душу. (До Лаврентія). Але ж у неї дитина, про це в нас мови не було.

Лаврентій. Ну то й що, як дитина? (Киває на вмирущого). Чи йому не однаково на божій дорозі?

Свекруха. Йому-то однакової А от я не знесу такої ганьби. Нас люди шанують. (Починає хлипати). Ні до чого моєму Йосифові наречена з дитиною.

Лаврентій. Гаразд, я накину ще двісті пістрів. Ти ж маєш розписку, що вся господа залишається тобі, але за нею буде право жити тут два роки.

Свекруха (втираючи сльози). Та цього заледве на похорон вистачить. Сподіваюсь, вона хоч у господарстві мені підможе. Де ж це подівся той чернець? Мабуть, виліз крізь кухонне вікно. О боже, як прочує хто, що Йосиф одходить, враз усе село на нашу голову збіжиться. Піду приведу ченця, тільки глядіть, щоб він не побачив дитини.

Лаврентій. Звірся на мене, не побачить. Але чому, скажи, ченця, а не священика?

Свекруха. Вистачить і ченця. От тільки даремно я дала йому половину грошей наперед: певне, вже гайнув до шинку. Не дай боже, ще... (Вибігав з хати).

Лаврентій. І тут вигадала, бісова скнара. Замість священика домовила на дурничку ченця.

Груше. Якщо Симон Хахава все-таки прийде, пошлеш його сюди до мене.

Лаврентій. Гаразд. (Кивав на хворого). Не хочеш на нього подивитися?

Груше забирає в нього Міхеїла і заперечливо хитав головою.

Вже й не ворухнеться. Сподіваюсь, ми не опізналися.

Обое дослухаються. З другого боку до хати заходять сусіди, озираються й стають попід стіною. Починають стиха бубоніти молитви. Повертається свекруха з ченцем.

Свекруха (прикро вражена, до ченця). Ну от, уже повна хата. (Вклоняється до гостей). Прошу вас трохи зачекати. З міста прийшла наречена мого сина, і вони швиденько обвінчаються. (їде з ченцем до комірчини хворого). Так я й знала, що ти розбавкаєш. (До Груше). Зараз і до вінця. Ось документ. Я і брат нареченої...

Лаврентій, мерщій узявши з рук Груше Міхеїла, намагається схватись позад людей.

(Робить йому знак, щоб він вийшов з хати). Я і брат нареченої будемо за свідків.

Груше вклоняється ченцеві. Вони йдуть до ліжка хворого. Свекруха відслоняє запону. Чернець починає бубоніти вінчальну молитву. Тим часом свекруха робить знаки Лаврентієві, щоб той сховав дитину, бо він підняв малого на руках і показує йому вінчання, щоб не плакав.

Чернець. Чи згодна ти стати вірною, покірливою та доброю дружиною своєму чоловікові і жити з ним укупі, аж поки вас розлучить смерть?

Груше (позирнувши на дитину). Так.

Чернець (до вмирущого). Чи згоден ти бути добрим, дбайливим чоловіком своїй дружині, аж поки вас розлучить смерть?

Вмирущий не відповідав. Чернець повторює своє запитання, тоді збентежено озирається.

Свекруха. Ну звісно, що згоден. Хіба ти не чув, як він сказав "так"?

Ч е р н е ц ь. От і чудово. Тоді оголошую вас подружжям. Ну, а тепер, може, й відсобируємо заразом?

Свекруха. Нема за що. Саме вінчання стало в добрий гріш. А тут іще маю гостей частувати. (До Лаврен-тія). То як ми домовились? Сімсот?

Лаврентій. Шістсот. (Дав гроші). З гостями сидіти я не буду, ні до чого мені знайомитися хтозна з ким. Отож бувай здорова, Груше. Якщо моя овдовіла сестричка колись прийде мене провідати, моя дружина скаже їй "ласкаво прошу". А ні — то я буду невдоволений. (Виходить).

Гості-байдуже проводжають його очима.

Чернець. А дозвольте запитати, що це за дитина?

Свекруха. Де дитина? Я не бачу тут ніякої дитини. І ти не бачиш, зрозумів? Бо я, може, теж багато чого бачила в дворі за шинком. А тепер ходімо.

Груше садовить дитину на підлогу, заспокоює її, і всі троє виходять у Другу половину хати.

(Знайомить Груше з сусідами). Це моя невісточка. Вона ще застала нашого любого Йосифа живого.

Одна з жінок. Він уже десь із рік як не встає, еге ж? Пригадую, коли забрали мого Васо то ще був на проводах.

Друга жінка. Ото біда для господи, коли кукурудза на пні, а хазяїн лежить недужий. Аби лиш не довго мучився. їй же право.

Перша жінка (довірчим тоном). А ми попервах були подумали, що він тільки прикинувся хворим, аби до війська не йти, розумієте? А він, бач, і справді на божій дорозі!

Свекруха. Прошу, сідайте, покуштуєте наших пирогів. (Робить знак Груше).

Обидві йдуть до комірчини хворого й беруть з підлоги листи з пирогами. Тим часом гості, серед яких і чернець, сідають на підлозі й починають неголосну балачку.

Селянин (якому чернець подав пляшку, витягши її з-під ряс). Дитина, кажете? Як же це Йосифові надало?

Третя жінка. Що не кажіть, а їй таки пощастило. Все ж устигла під вінець, хоч він уже на тонку пряде.

Свекруха. Ото тепер попащекують, та ще й усі пироги поминальні зжеруть. А як він сьогодні не помре? Виходить, завтра знов печи.

Г р у ш е. Я спечу.

Свекруха. Вчора ввечері тут проїжджали солдати-верхівці, то я пішла подивитися. Вертаюсь додому — а він лежить ну чисто мертвий. Отож я й послала по вас. Тепер уже

довго не протягне. (Дослухається).

Чернець. Любі гості, весільні й поминальні! У глибокому зворушенні стоїмо ми перед смертельним і шлюбним ложем. Жінка йде до вінця, а чоловік до гробу. Нареченого вже обмили, а наречена аж горить з нетерплячки. Адже на шлюбній постелі лежить остання воля, а це збуджує почуття. О, як різняться долі людей, мої друзі! Одне помирає, щоб мати покрівлю над головою, друге одружується, щоб плоть його обернулася на порошок, із якого він створений. Амінь.

Свекруха (цка все чула). Це він мстить. Було мені не спокушатись на дешевину. Яка ціна — такий і крам. Хто бере дорожче, той шанується. У Сурі є один такий— ну чисто тобі святий, але й править він, звісно, дай боже. А за півсотні де вже та святість! Та й побожності заледве на тих-таки півсотні. Коли я допіру прийшла до нього до шинку, він там саме вигукував: "Війна скінчилася! Бійтеся миру!" Ну, ходімо вже.

Груше (дає Міхеїлові пиріг). На ось тобі, Міхеїле, їж і сиди тихенько. Ми тепер поважні люди.

Груше і свекруха несуть листи з пирогами до гостей. Вмирущий підводиться на ліжку, вистромляє голову з-за запони й дивиться їм услід. Тоді знов опускається на ліжку. Тим часом чернець видобував з-під рясни ще дві пляшки й дає їх селянинові, що сидить

поруч нього.

Заходять трое музикантів; чернець вискаляється і підморгує їм.

Свекруха (до музикантів). А вам чого тут треба з вашим струментом?

Музиканти. Брат Анастасій (показують на ченця) сказав нам, що тут буде весілля.

Свекруха. То ти накликав на мою голову ще трьох дармоїдів? Чи ви не знаєте, що тут людина помирає?

Чернець. Принадлива нагода для митця — поєднати похмурий весільний марш із бучним жалобним танцем.

Свекруха. Ну що ж, грайте — адже їсти все одно будете.

Музиканти грають щось непевне. Жінки подають гостям пироги.

Чернець. Ріжок так виграє, немов дитина плаче. А ти, барабане, що там вибемкуєш всьому світові?

Селянин поруч ченця. А що, коли б наречена врізала танця?

Чернець. Танця чи дуба?

Селянин поруч ч е н ц я (співає).

Пишнозада краля пішла за старого: Хоч такого мужа, аніж геть нікого. З того шлюбу молодиці вітха невеличка: Тільки й того добра з нього, Що вінчальна свічка.

Свекруха виряджає п'яного гостя за двері. Музика замовкає. Гості збентежені. Пауза.

Г о с т і (голосно). Ви чули — великий князь повернувся!

— Але ж князі однак проти нього.

— Кажуть, перський шах дав йому велике військо, щоб навести порядок у Грузії.

— Не може такого бути! Таж перський шах — ворог великого князя.

— Але ж і ворог не порядку.

— Так чи інак, а війна скінчилась. Наші солдати вже повертаються.

Груше упускає 8 рук лист з пирогами.

Одна з жінок (до Груше). Тобі млосно? Це тому, що ти тривожишся за нашого любого Йосифа. Сідай, голубонько, перепочинь трохи.

Груше стоїть, похитуючись.

Гості. Тепер усе буде знову, як було.

— Хіба що податки збільшаться: треба ж комусь за війну розплачуватись.

Груше (квола). Хто сказав, що солдати повертаються?

Один з ЧОЛОВІКІВ.Я.

Ч о л о в і к (до однієї з жінок). Покажи-но їй шаль! Ми купили її в одного солдата. Це перська шаль. Груше (дивиться на шаль). Повернулися...

Довга пауза.

Груше стає навколішки, немовби хоче позбирати 8 підлоги пироги. Тоді витягав з-під одежі срібний хрестик, цілує його і починає молитися.

Свекруха (тим часом, як гості мовчки дивляться на Груше). Що це з тобою? Чому ти не частуєш наших гостей? Чи нас обходять ті міські дурниці?

Гості (тим часом як Груше, припавши чолом до підлоги, немов заклала, знов заводять голосну розмову). У солдатів можна купити й перські сідла. Є такі, що міняють їх на костури.

— Володарі виграють війну тільки з однієї сторони, а солдати програють з обох.

— Війна скінчилась — і то добре. Хоч не братимуть більше до війська.

Хворий у комірчині підводиться на ліжку, прислухається.

— Ще тижнів зо два доброї погоди — ось що нам найбільше треба.

— Яблука цей рік погано вродили.

Свекруха (частує гостей). Беріть, беріть пироги, їжте на здоров'ячко, у нас іще є. (З порожнім листом іде до комірчини. Не дивлячись на хворого, нахиляється, щоб узяти з підлоги ще один повний лист).

Йосиф (хрипко озивається). Ти ще довго будеш напихати їм пельки пирогами? Чи в нас кури грішми несуться?

Свекрусі підтинаються ноги, і вона злякано витріщав на нього очі.

(Црцсувається до самої вапони). То вони кажуть, війна скінчилась?

Перша жінка (у тій половині хати, приязно звертається до Груше). У тебе хтось у війську, молодичко?

Чоловік. Добра новина, еге? Атож, вони повертаються.

Йосиф. Ну, чого витріщилась? Де там та дівуля, що ти мені накинула? (Не діставши відповіді, встає з ліжка і, похитуючись, у самій сорочці, проходить повз матір на другу половину).

Мати, вся тремтячи, плентає за ним з листом пирогів у руках.

Гості (помітивши його, вражено). Милий боже й пресвята богородице! Йосиф!

Усі злякано підхоплюються на ноги, жінки задкують до дверей. Груше, все ще стоячи на колінах, підводить голову і втуплює в нього ОЧІ. і

Йосиф. Пожерти на поминках ви ласі. Ану геть звідси, поки я не повикидав вас за двері!

Гості квапливо сунуть з хати.

Йосиф (похмуро, до Груше). Що, не чекала такого повороту?

Груше не відповідав. Йосиф відвертається від неї і бере з листа, що в руках у матері, кукурудзяний пиріг.

Співець.

Яка несподіванка! Бачить дружина — в неї є чоловік.

Вдень дитині годи, а вночі — чоловіку. А коханий і вдень і вночі у дорозі. Віч-на-віч молодята в тісній комірчині.

Йосиф сидить голий у великому дерев'яному цебрі. Свекруха підливав в цебер воду з глека. У комірчині з другого боку Груше сидить навпочіпки біля дитини, що грається, нібито латаючи солом'яні мати.

Йосиф. Це її робота, а не твоя. Де вона знов запропала?

Свекруха (гукає). Груше! Хазяїн кличе. Груше (до Міхеїла). Отут іще дві дірки, треба їх теж підлатати. "

Йосиф (коли вона заходить). Потри мені спину! Груше. Хіба хазяїн сам не може?

Йосиф. "Хіба хазяїн сам не може?" Зараз же бери щітку, хай тобі чорт! Дружина ти мені чи хто? (До свекрухи). Холодна!

Свекруха. Зараз збігаю, принесу гарячішої.

Груше. Може, мені збігати?

Й о с и ф. Ні!

Свекруха біжить по воду.

Дужче три! Та не прикидайся ти, ніби ніколи не бачила голого чоловіка. Не з неба ж твоя дитина впала.

Груше. Дитину зачато не в радості, коли хазяїн має на думці саме оте.

Йосиф (вискаливши зуби, обертається до неї). Як поглянути на тебе, то цього не скажеш.

Груше перестав терти йому спину й відступав назад. 4 Повертається свекруха.

Ну й казна-що знайшла ти на мою голову! Справжнісінька риба сонна.

Свекруха. І в голові того нема, щоб догодити.

Йосиф. Лий, тільки помалу. Ой! Я ж сказав, помалу! (До Груше). Здається мені, чогось ти там накоїла в місті, а то чого б тобі з доброго дива аж сюди забиватися? Але мені до того байдуже. І за байстря, що ти ото в мій дім принесла, я ані словом тобі не дорікнув. А от щодо тебе терпець мені скоро урветься. Це ж просто-таки супроти природи. (До свекрухи). Лий ще! (До Груше). Нехай би й повернувся твій солдат — однаково ти одружена.

Груше. Атож.

Йосиф. Та він не повернеться, даремно сподіваєшся. Груше. Атож.

Йосиф. Ти робиш з мене дурня. Ти моя дружина, але ти мені не дружина. Там, де ти лежиш, однаково що нічого нема, а іншої туди не покладеш. Виходжу вранці в поле — насили ноги тягну. Лягаю ввечері — дідька лисого заснути. Господь бог сотворив тебе жінкою, а що ти собі думаєш? Я не такий багатий, щоб купувати собі жінок у місті, а туди ж іще он який світ! Удень дружина має працювати в полі, а вночі — у ліжку, так у нас заведено. Ти мене чуєш?

Груше. Чую.(Тихо). Мені дуже прикро робити з тебе дурня.

Й о с и ф. їй прикро, ти ба! Лий же!

Свекруха ллє воду.

Ой! Гаряча!

Співець.

Коли вона в струмку білизну прала, Ввижалось у воді їй милого обличчя. Минали місяці — і образ той тьмянів. Коли вона підводилась, щоб викрутить білизну, їй голос любий чувся в шелесті дерев. Минали місяці — і звук той глухнув. А вдома — все частіші суперечки, Все більше суму, сліз гірких і поту. Минали місяці — дитина піростала.

Схилившись над струмком, Груше полоще білизну. Трохи віддалік стоять кілька дітлахів. Груше розмовляє з М і х е ї л о м.

Груше. Можеш погратися з ними, Міхеїле, але не давай собою попихати, хоч ти й найменший.

Міхеїл киває головою і йде до дітей. Вони починають гру. ф

Найбільший хлопчик. Сьогодні будемо грати в смертну кару. (До гладкого хлопчини). Ти будеш князь, тобі треба сміятися. (До Міхеїла). Ти — губернатор. (До дівчинки). Ти — губернаторка. Коли йому рубатимуть голову — будеш плакати. А я буду рубати. (Показує дерев'яний меч). Оцим мечем. Спочатку губернатора виводять надвір. Попереду йде князь, позаду — губернаторка.

Всі стають як сказано, і процесія рушає. Попереду йде гладкий хлопчина і сміється. За ним — Міхеїл, найбільший хлопчик і в кінці дівчинка — вона плаче.

Міхеїл (зупиняється). Я теж хочу рубати голову.

Найбільший хлопчик. Ні, рубати буду я. А ти найменший. Губернатором бути легко. Стати на коліна й підставити голову— ото й тільки.

Міхеїл. І меча хочу.

Найбільший хлопчик. Меч мій. (Дає йому штурхана).

Дівчинка (гукає до Груше). Він не хоче гратися з нами!

Груше (сміється). Кажуть: хоч мале каченя, а вже плаває.

Найбільший хлопчик. Гаразд, будь князем. Сміятися вмієш?

Міхеїл заперечливо хитає головою.

Гладкий хлопчина. Найкраще сміюся я. А ти дай йому раз відрубати, потім ти йому відрубаєш, а потім я.

Найбільший хлопчик знехотя віддає Міхеїлові дерев'яний меч і стає навколішки. Гладкий хлопчина, сівши на землю, ляскає себе по боках і щосили сміється. Дівчинка голосно плаче. Міхеїл замахується завеликим для нього мечем, "відрубую голову" і сам падає.

Найбільший хлопчик. Ой! Ось я тобі зараз покажу, як бити насправжки!

Міхеїл кидається навтіки, діти — за ним. Груше сміється, дивлячись на них. А потім знов обертається до струмка й бачить по той бік Симона Хахава, що стоїть у подертій солдатській одежі.

Груше. Симоне!

Симон. Чи не ви будете Груше Вахнадзе? Груше. Симоне!

Симон (церемонно). Доброго здоров'я, панночко.

Груше (весело встає і низько вклоняється). День добрий, пане солдате. Хвалити бога, що повернулися живі-здорові.

Симон. "Не з'їли мене, бо зловили смачнішу рибу", — сказав йорж.

Груше. "Я був хоробрий", — сказав кухарчук. "Мені пощастило", — сказав герой.

Симон. Ну, а як воно тут? Чи тепла була зима, чи поштивий сусід?

Груше. Зима була люта, Симоне, а сусід такий, як завжди.

Симон. А дозвольте запитати: чи одна відома нам особа й досі має звичай вмочати у воду ноги, коли пере білизну?

Груше. Відповідаю: ні. Бо кущі мають очі.

Симон. Панночка говорила про солдатів. Перед нею стоїть скарбник.

Груше. А це, здається, ще двадцять пістрів на місяць?

Симон. І помешкання на додачу.

Груше (в очах її заблищали сльози). За казармою, під деревами?

Симон. Атож, саме там. Я бачу, дехто вже роздивився.

Груше. Роздивився.

Симон. І нічого не забув той дехто?

Груше хитає головою.

То, виходить, як то кажуть, все на місці?

Груше мовчки дивиться на нього й знову хитав головою.

Що таке? Щось не гаразд?

Груше. Симоне Хахава, я не можу повернутися в Нуке. Тут дещо сталося.

Симон. А що ж таке сталося?

Груше. Вийшло так, що я розбила голову одному латникові.

Симон. Певно, Груше Вахнадзе мала на те поважну причину.

Груше. Симоне Хахава, мене тепер звуть не так, як колись.

Симон (після паузи). Не розумію.

Груше. Коли жінка прибирає інше прізвище, Симоне? Я все тобі поясню. Нічого між нами не стоїть, усе лишилося, як було, повір мені.

Симон. Як же нічого між нами не стоїть, коли це не так?

Груше. Ну як тобі пояснити все отак відразу, та ще й через струмок? Чи не перейшов би ти сюди?

С и м о н. А може, не варто вже?

Груше. Варто, Симоне, варто. Іди-бо сюди хутчій!

Симон. Панночка хоче сказати, що дехто вже опізнився?

Груше з розпукою дивиться на нього, по щоках її течуть сльози. Симон втупив очі додолу. Перед тим він підняв якусь цурку і тепер щось різьбить на ній ножем.

Співець.

Скільки сказано слів, а ще більше не сказано їх! Повернувся солдат, а звідки — про те ані слова.

Ось послухайте, думав про що він, чого не сказав:

На світанку зчинилася битва

І над полудень кров'ю скипіла.

Впав один попереду, впав другий позаду,

Третій поруч упав.

На першого я наступив, другого задні топтали,

Третього сотник добив.

Брат один мій від криці поліг,

Другий брат мій в диму задихнувся.

Мерехтіли в очах моїх кола вогненні,

Дубли руки мої в рукавицях і ноги в панчохах.

Їв голодний осикову брость,

Пив узвар із кленового листя,

На камінні в воді спочивав.

С и м о н. А онде в траві чиясь шапчинка. То що — може, й мале вже є?

Груше. Є, Симоне, цього не сховаєш, але хай воно тебе не тривожить: дитина не моя.

Симон. Кажуть люди: як уже кому не поведеться, то не поведеться. Тож годі про це й говорити, добродійко.

Груше похнюплює голову й більше не озивається.

Співець.

Вона в тузі чекала його і стомилась чекати, І порушила клятву свою,

а чому — про те ані слова. Ось що думала бідна, чого не сказала: Коли пішов ти в бій, солдате, В кривавий бій, жорстокий бій, Я здибала покинуту дитину, І серце їй допомогти звеліло. Я мусила подбати про маля нещасне, Я мусила випрохувать суху скоринку, Я мусила із шкури пнутись задля нього, Хоч не моє було воно — чуже. Людина мусить іншим помагати. Вологи треба й деревцю малому. Буває, що й ягнята гинуть, Коли засне пастух і крику їхнього не чує.

Симон. Поверни мені хрестика, якого я тобі дав. Або ще краще — кинь рого в струмок! (Повертається г наміром піти).

Груше. Симоне Хахава, не йди, це не моя дитина, не моя!* (Чув голоси дітлахів). Що

там таке, діти? Голоси. Прийшли солдати! — Вони забирають Міхеїла!

Груше стоїть приголомшена. До неї простують два латники, ведучи Міхеїла.

Один з латників. Це ти, Груше?

Вона кивав головою.

Дитина твоя? Груше. Моя.

Симон рушає геть.

Симоне!

Латник. Ми маємо наказ судді приставити До міста цю дитину, що пробуває під твоєю опікою. Є підозра, що це Міхеїл Абашвілі, син губернатора Георгія Абашвілі та його дружини Нателі Абашвілі. Ось папір з печатками.

Дитину ведуть геть.

Груше (біжить за ними й вигукує). Пустіть його, прошу вас! Це моя дитина!

Співець.

Латники геть повели свою здобич. Жінка нещасна — за ними до міста, хоч там небезпека. Мати законна вернути дитину свою зажадала. Названа мати й собі правосуддя шукає. Хто їх розсудить, хто вирішить долю дитини? Добрий то буде суддя чи лихий? Місто палало. Суд вершив чоловік, на ймення Аздак.

5. Історія судді

Співець.

А тепер про суддю розповім я:

Хто він був, як судив, як суддею зробився.

На Великдень, коли спалахнуло повстання І великого князя позбавлено влади, А його губернатор, Абашвілі Георгій, наклав головою,

Сільський писар Аздак у гайку втікача перестрінув і в хатині своїй приховав.

Аздак, обірваний і захмелілий, заводить у свою хатину втікача одягу схожого на старця.

Аздак. Та не сапай ти, наче шкапа! Думав, як побіжиш, мов сопляки з носа, то втечеш від варти? А дзуськи! Стій, кажу тобі! (Хапає втікача за рукав, бо той простує далі, неначе наміряється пройти крізь стіну). Сідай-но отут і наминай, ось тобі шмат сиру. (Видобував із скрині, заваленої ганчір'ям, кусень сиру).

Втікач жадібно накидається на їжу.

Що, давно не жер?

Втікач щось бурмоче.

Чого ти так біг, йолопе? Таж варта на тебе й не глянула б.

Втік ач, Треба було.

А з д а к. До вітру?

Втікач, не розуміючи, дивиться на нього.

Швидка напала з переляку? Гм... Та не плямкай ти, наче великий князь або ще яка свинота! Слухати гидко. Високородне лайно ще можна терпіти таким, як сотворив його Всевишній. Але тебе — ні, звиняйте. Чув я колись про одного головного суддю — то він

ішов на базар і пускав сморід там, де люди їли,— мовляв, що мені ви! Ось дивлюся я, як ти їси, і страшні думки мене обсїдають. Чому ти не озиваєшся? (Різко). Ану покажи мені свою руку! Ти чуєш? Зараз же покажи руку!

Втікач знехотя простягає до нього руку.

А, біла! То ніякий ти не старець! Ах ти ж, дурисвіт, мана ходяча! А я ховаю його, мов порядну людину. Та чого ж би це тобі тікати, коли ти маєтний пан? Адже ти пан, не відмовляйся, це написано на твоєму провинному виду! (Підводиться). Геть звідси!

Втікач розгублено дивиться на нього.

Чого ти ждеш, кровопивце?

Втікач. За мною женуться. Прошу вислухати мене уважно, маю пропозицію.

Аздак. Що ти маєш? Пропозицію? Яке безбожне нахабство! Він, бачте, має пропозицію! Людина кров'ю сплива, а п'явка має до неї пропозицію. Геть, кажу!

Втікач. Я розумію — погляди, переконання. Даю сто тисяч піастрів за одну ніч, згода?

Аздак. Що? Ти гадаєш, мене можна купити? За сто тисяч піастрів? Та це ж усього-на-всього якась паршивенька садиба. Ну ще, скажімо, сто п'ятдесят... Де вони?

Втікач. При собі я їх, звісно, не маю. Але ти їх одержиш, не сумнівайся.

Аздак. Дуже сумніваюся. Геть!

Втікач підводиться і рушає до дверей. Знадвору чути голос.

Голос Аздак!

Втікач повертає назад, забивається в найдальший від дверей куток і стоїть там.

Аздак (гукає). Не маю часу на балачки! (Підходить до дверей). Знов ти нишпориш усюди, Шауво?

Стражник Шаува (з-за порога, докірливо). Ти вноу зловив зайця, Аздак. А обіцяв же мені, що цього більше не буде.

Аздак (суворо). Не говори про те, чого не тямиш, Шауво. Заєць — небезпечна й шкідлива тварюка. Вія поїдає рослини, особливо так звані бур'яни, і тому його треба знищувати.

Шаува. Аздак, не нападайся ти на мене. Адже мене виженуть зі служби, якщо я й далі тобі попускатиму. Я знаю, в тебе добре серце.

Аздак. Ніяке воно не добре. Скільки разів тобі треба казати, що я живу не серцем, а розумом?

Шаува (улесливо). Я знаю, Аздак. Ти в нас людина великого розуму, сам так кажеш. То ось я, неук, тебе й питаю: коли у князя вкрадено зайця, а я його стражник, то що ж мені діяти із злочинцем?

Аздак, Шауво, Шауво, май сором! Ось ти стоїш тут і про щось мене запитуєш, а тобі й невтямки, як може збити з пуття одне-єдине запитання. От був би ти, приміром, жінкою, ну хоч би отою паплюжкою Нуно, і показав би мені свій озадок, і запитав би, як ото Нуно: "Що мені з ним робити? Він свербить". Хіба ж вона не відав, що діє? Де там! Так от, я полюю ва зайців, а ти полюєш на людей. Але ж за образом і подобою божими створена таки людина, а не заєць, ти й сам добре знаєш. І коли я зайцежер, то

ти — людоджер, Шауво, і нехай господь бог нас розсудить. Тож іди додому, Шауво, і кайся. Е ні, постривай. Либонь, тут щось для тебе є. (Дивиться на втікача, що стоїть, тремтячи зі страху). Та ні, ні, нема нічого. Іди додому і кайся. (Зачиняє двері в нього перед носом. До втікача). Що, дивуєшся, еге? Чому я тебе не виказав? Та я б цьому бидлу не виказав і блощиці, такий він мені відворотний. І чого ти тремтиш перед ними! Такий старий — і такий боягуз. Ну-бо, доїдай свій сир, та тільки як справжній злидень, а то вони таки заскочать тебе. Невже я ще мушу тобі показувати, як удавати з себе злидня? (Силоміць садовить його і дав в руки шматок сиру). Скриня в нас буде за стіл. Поклади лікті на стіл і обхопи руками миску з сиром, так наче його в тебе першу-ліпшу мить хтось може забрати. То де вже тут їсти спокійно! Ножа тримай так, ніби це серп, а на сир дивись не так жадібно, як сумно, бо він уже зникав, як і все прекрасне на цьому світі. (Дивиться, як той їсть). Те, що вони женуться за тобою, свідчить на твою користь, але звідки мені знати, чи вони не помиляються щодо тебе? У Тіфлісі колись повісили одного маєтного турка. То він мав докази, що не тільки розрубав своїх селян навпіл, як це звичайно робиться, а ще й четвертував їх, а подушного витискав удвічі більше за інших. Такий уже ревний був, що куди там. А все ж його повісили як злочинця, тільки за те, що турок. А в цьому ж він був не винен, то де справедливість? Отак нізачо й попав на шибеницю. Одне слово, я тобі не вірю.

Співець.

Так Аздак прихистив того старця на ніч. Він не знав, що то сам князь великий — убивця і кат. А дізнався коли — його сором пойняв, і оддався він з доброї волі під варту, і звелів себе вести до міста на суд, на розправу.

У дворі суду сидять три латники і п'ють вино. На одній з колон — повішений у суддівській мантиї. З'являється Аздак, із зв'язаними руками, тягнучи за собою на мотузці стражника Ш а у в у.

...Ад д-а к (голосно вигукує}. Я допоміг утекти великому князеві, головному злодюзі й катюзі! В ім'я справедливості вимагаю, щоб мене судили суворим прилюдним судом!

Перший латник. Це що за блазень? Ш а у в а. Наш писар Аздак.

А з д а к. Я мерзенний, триклятий зрадник! Гей ти, клишоногий, розкажи-но їм, як я звелів накласти на мене пута й одвести до міста за те, що ненароком дав притулок великому князеві, чи то пак великому шахраєві, як я дізнався згодом з оцього йапера, що його знайшов у себе в хатині.

Латники розглядають папір.

(До Шауви). Е, та вони ж не вміють читати. Дивіться, злочинець сам себе звинувачує! Розкажи їм, як я всю дорогу підганяв тебе, щоб швидше прибігти сюди і віддатись у руки правосуддя.

Ш а у в а. Та ще й погрожував увесь час. Негарно ти повівся зі мною, Аздак.

Аздак. Припни язика, Шауво, ти нічого не розумієш. Настала нова доба, і вона змете тебе з лиця землі. Ти приречений, стражників винищать до пня. Усе повикривають і виведуть на чисту воду. Отож краще зголоситися самому, бо від народу однаково не сховаєшся. Розкажи-но їм, як я гукав, коли ми проходили вулицею шевців.

(З великим запалом кричить, краєм ока позираючи на латників). "Брати мої, я, сам того не відаючи, допоміг утекти великому князеві! Бийте мене, шматуйте мене!" Отак і гукав, щоб усі знали.

Перший латник. І що ж тобі відповідали?

Пі а у в а. Різники його втішали, а шевці аж за боки бралися з реготу, ото й тільки.

Аздак. Але з вами буде не так, я знаю. Ви ж бо залізні люди. Брати мої, де суддя? Мене треба допитати.

Перший латник (показує на повішеного). Онде твій суддя. І годі вже називати нас братами — за цілий день аж у вухах гуде.

Аздак. "Онде він, суддя"! Либонь, такої відповіді у Грузії ще й не чули. Городяни, де його вельможність пан губернатор? (Показує на шибеницю). Онде його вельможність, чужинцю. Де головний збирач податків? Де тюремний наглядач? Де патріарх? Де начальник варти? Там, там, усі там! Брати мої, саме цього я від вас і сподівався.

Другий латник. Стривай-но! Чого ти від нас сподівався, блазню?

Аздак. Того, що сталося в Персії, брате мій, того самого, що в Персії.

Другий латник. А що там сталося, в тій Персії?

Аздак. Це було сорок років тому. Всіх перевішали. Візирів, збирачів податків. Мій дідусь великого розуму людина, бачив це на власні очі. За три дні, по всій країні;

Другий латник. А хто ж правив, як повісили візира?

Аздак. Селянин.

Другий латник. А хто командував військом? Аздак. Солдат, простий солдат. Другий латник А платню хто платив? А з д а к. Фарбар, фарбар платив платню. Другий латник. А може, килимар? Перший латник. А чому ж таке сталося, га, персе?

Аздак. Чому таке сталося? Хіба потрібна якась особлива причина? Ось чому ти чухаєшся, брате? Війна! Занадто довга війна! І ніякої тобі справедливості! Мій дідусь, коли вернувся звідти, привіз одну пісню. Зараз я з моїм приятелем стражником вам її заспіваємо. (До Шауви). Добре тримай мотузку, це тут якраз до річ. (Співає, тим часом як Шаува тримав його на мотузці).

Де поділась синів наших кров, де поділися сльози дочок? Чом в різниці лиш бачимо кров, чом лиш верби над озером плачуть? Шах жадає нових володінь — з селянина здирають податки. Щоб собі підкорити весь світ, обдирають покрівлі з хатин. На всі боки солдатів женуть, щоб володарі учти справляли. Люди гинуть у смертнім бою — полководці самі себе славлять. Гріш останній беруть у вдови, щоб у битві ламалися шаблі. А програли війну — то дарма! Не вони ж бо за неї платили. Хіба не так? Хіба не так?

Шаува. Так, так, так, достоту так! Аздак. Хочете послухати до кінця?

Перший латник киває головою.

Другий латник (до стражника). То він навчив тебе цієї пісні?

Шаува. Еге ж. Тільки голос у мене не дуже той...

Другий латник. Справді, не той. (До Аздака). Ану співай далі.

Аздак. Далі там про мир. (Співає).

По управах чиновників тьма, хоч на вулиці вже садови. Як виходять річки з берегів — затопляє водою поля. Хто штанів собі сам не спуска, той в нас нині державою править. Хто лічити не годен до трьох, по шість страв заразом пожирає. Селянин хоче крам свій продати, та кругом лише злидарів бачить. А жінки наші тчуть полотно," а самі зодягаються в дрантя. Хіба не так? Хіба не так?

Шаува. Так, так, так, достоту так! Аздак.

Ось де ділась синів наших кров, ось де ділися сльози дочок. Тим в різниці лиш бачимо кров, тим лиш верби над озером плачуть.

Перший латник (після паузи). І ти хочеш співати цю пісню тут, у місті? Аздак. А що в ній не так? Перший латник. Онде бачиш заграву?

Аздак озирається. На небі відсвіти пожежі.

То горить передмістя. Сьогодні вранці князь Казбегі одрубав голову губернаторові Абашвілі. А наші килимарі й собі послабили на оту "перську хворобу" і ну запитувати один одного: а чи не жере й сам князь Казбегі забагато страв заразом? А ополудні вони взяли в зашморг міського суддю. Але ми стерли їх на порох і дістали по два піастри за кожного килимаря. Зрозумів?

Аздак (після паузи). Зрозумів... (Боязко озирається, відходить убік і сідає на землю, обхопивши голову руками).

Перший латник (після того, як усі троє випили ще; до третього). Ану диви, що зараз буде.

Перший і другий латники наближаються до Аздака і заступають йому дорогу до втечі.

Ш а у в а. Панове, як на мене, то не такий він уже й лиходій. Ну, буває там, курку поцупить чи, може, часом зайця.

Другий латник (підступає до Аздака). То ти прийшов сюди половити рибку в каламутній водичці, еге?

Аздак (зводить на нього очі). Сам не знаю, на біса я сюди прийшов.

Другий латник. А може, ти теж такий, як оті килимарі?

Аздак хитає головою.

А твоя пісня?

Аздак її співав мій дід. Темний, нетямущий чоловік. Другий латник. Твоя правда. Ну, а як же з фарбарем, що платив платню?

Аздак. Так то ж було в Персії.

Перший л а т н и к. А чи не ти звинувачував себе в тому, що — не повісив власними руками великого князя?

Аздак. Хіба ж не казав я вам, що дав йому втекти? П і а у в а. Я свідок. Він дав йому втекти.

Латники тягнуть Аздака до шибениці, він кричить. Тоді пускають його і сміються. Аздак теж починає сміятися і регоче най-голосніше. Потім його розв'язують, і всі сідають пити вино. З'являється гладкий князь з якимсь молодиком.

Перший латник (до Аздака). Ось вона прийшла, твоя нова доба!

Всі знову сміються.

Гладкий князь. Що тут смішного, друзі? Дозвольте мені побалакати з вами серйозно. Вчора вранці грузинські князі повалили загарбницьку владу великого князя й поскидали його губернаторів. На жаль, сам великий

князь утік. В цю вирішальну годину наші килимарі, що завжди були баламутами, зухвало повстали й повісили загального улюбленця, міського суддю, нашого дорогого їло Орбеліані. Цс-с, цс-с... Друзі мої, тепер нам у Грузії потрібен мир, мир і ще раз мир. І справедливість! Отож я привів до вас свого любого небожа Бізергана Казбегі. Він дуже здібний юнак, цілком гідний стати новим суддею. Ось моє слово: нехай вирішує народ!

Перший латник. То, виходить, ми маємо обрати суддю?

Гладкий князь. Атож. Народ сам висуває здібних людей. Порадьтеся, друзі.

Латники збиваються в коло головами до купи.

Не тривожся, лисенятко, посада твоя. Ось нехай тільки схопимо великого князя, то вже не треба буде лизати гузна всякій мужві.

Латники (проміж себе). Проґавили великого князя, ото й наклали повні штани.

— А все оцей селюк писар — адже то він допоміг йому втекти.

— Не чують певності, от і заспівали: "друзі мої" "нехай народ вирішує"!

— Тепер йому, бач, забаглося справедливості у Грузії!

— Що не кажи, а гачок є гачок. Оце ж він і на нас гачка закидає.

— Треба спитати писаря. Він наламав руку на справедливість. Гей ти, мерзотнику!..

Аздак. Це ви до мене?

Перший латник (провадить далі). Ти хотів би мати цього небожа за суддю?

Аздак. Ви мене питаєте? Чи, може, не мене, га?

Другий латник. А чом би ні? Жартувати — то жартувати!

Аздак. Я так розумію, що ви хочете влаштувати йому іспит. Я не помилився? То чи не маєте напихваті якогось злочинця, щоб наш претендент міг показати, на що він здатний?

Третій латник. Стривай-но. У підвалі сидять двоє лікарів губернаторської суки. От їх і візьмемо.

Аздак. Е ні, не буде діла. Справжніх злочинців брати не можна — адже суддю ще не призначено. Нехай він буде хоч осел ослом, але його треба призначити, бо інакше буде порушено закон. А закон — то вельми чутлива штука, ото достоту як селезінка. От нехай хто вріже тебе кулаком по селезінці — то тут тобі й амінь. Ви можете почепити обох лікарів, і закон від цього анітрохи не постраждає — тільки щоб суддя був до цього не причетний. Закон вимагає, щоб усе діялося як належить, такий уже він упертий. Ось, скажімо, засудив суддя жінку за те, що вона вкрала для своєї дитини кукурудзяного коржа. Але, виносячи присуд, він був без мантиї або ж почухався й показав з-під неї третину свого тіла — для цього, мабуть, треба почухати зад. І ось що виходить — присуд не має сили, бо порушено закон. То вже скоріше може винести

присуд сама суддівська мантия чи капелюх, аніж людина без цих знаків влади. Якщо не додержувати закону — він обертається на ніщо, так само як вино, яке вихлебтав собака. Ніхто не може його покусити, бо воно так само обернулося на ніщо.

Перший латник. То що ти пропонуєш, буквоїде?

Аздак. Я сам буду за підсудного. Я вже знаю, хто то має бути... (Шепоче щось їм на вухо).

Перший латник. Ти?!

Всі голосно регочуть.

Гладкий князь. Ну, то що ж ви ухвалили?

Перший латник. Ми ухвалили влаштувати іспит. Оцей наш приятель буде вдавати підсудного, а осьде суддівське крісло для претендента.

Гладкий князь. Усе це трохи незвичайне, але нехай і так. (До племінника). Пуста формальність, лисенятко. Як там тебе навчено: хто виграв в перегонах — прудкий чи забарний?

Племінник. Виграє кмітливий, дядечку Арсене. (Сідає в крісло).

Гладкий князь стає позаду. Латники сідають на приступках. Аздак, явно наслідуючи ходу великого князя, рвучко виступав наперед.

Аздак. Чи є тут хто, що не знає мене? Я — великий князь.

Гладкий князь. Хто-хто, він сказав? Другий латник. Великий князь. Він і справді а ним знайомий.

Гладкий князь. Ну що ж, гаразд. Перший латник. Розпочинайте суд.

Аздак. То слухайте. Мене звинувачують, що я розв'язав війну. Сміх, та й годі! Так-так, сміх. Вам досить мого слова? А коли не досить, я маю оборонців, їх тут, мабуть, душ п'ятсот. (Показує назад, так наче за ним стоїть безліч адвокатів). Прошу надати моїм оборонцям усі наявні в залі місця.

Латники сміються, гладкий князь також.

Племінник (до латників). Ви хочете, щоб я розглянув цю справу? Мушу сказати, вона здається мені щонайменше дивовижною. Але це, звісно, як на чий смак.

Перший латник. Шквар!

Гладкий князь (сміючись). Приголуб його, лисенятко!

Племінник. Добре. Слухається справа: народ Грузії проти великого князя. Що ви маєте сказати, підсудний?

Аздак. Багато всякого. Я, звісно, сам читав, що війну ми програли. Але ж свого часу я розпочав цю війну на пораду патріотів, таких-от як ваш дядечко Казбегі. Вимагаю залучити дядечка Казбегі як свідка.

Латники сміються.

Гладкий князь (до латників, приязно). Казна-що, правда ж?

Племінник. Вимогу відхилено. Вас звинувачують не в тому, що ви розв'язали війну, — це доводиться робити кожному правителю, — а в тому, що погано її вели.

Аздак. Дурниці. Я ніяк її не вів. Я доручив це іншим. Кпязям доручив. А вони її,

звісно, занапастили.

Племінник. Але ж ви не заперечуєте, що були головнокомандувачем?

Аздак. Звісно, що ні. Я завжди був головнокомандувачем. Від самого народження почав командувати нянькою. Змалку навчений ходити в нужник, як треба до вітру. Звик командувати. Завжди наказував урядовцям обкрадати казну. Офіцери шмагають солдатів тільки за моїм наказом. Поміщики сплять з дружинами селян тільки з мого суворого веління. Дядечко Казбегі — оцей-о — роз'ївся, як барило, теж тільки за моїм наказом.

Латники (плескаючи в долоні). Оце утнув!

— Слава великому князеві!

Гладкий князь. Ану, лисенятко, відкажи йому! Не бійся, я тут.

Племінник. Я відкажу йому, але так, щоб не принизити гідності суду. Підсудний, прошу вас поважати суд,

Аздак. Згода! Наказую вам продовжувати допит.

Племінник. Ви мені не наказуйте. Отже, ви доводите, що розпочати війну вас примусили князі. То як же ви можете твердити, що ті ж таки князі її занапастили?

Аздак. Бо не давали скільки треба людей, розкрадали військові кошти, посилали до війська хворих коней, пиячили по борделях, коли був наступ. Закликаю в свідки дядечка Казбегі.

Латники сміються.

Племінник. То ви наважуєтесь твердити, ніби князі нашої країни не воювали?

Аздак. Ні. Князі воювали. Воювали за військові поставки.

Гладкий князь. Це вже занадто! Цей мужлай заговорив достоту як килимар.

А з д а к. Он як? Я кажу щирішу правду!

Гладкий князь. Повіситр! Повісити!

Перший латник. Ану тихо. Шкварте далі, ваша милість.

Племінник. Увага! Оголошую присуд: страта через повішення. Ви програли війну. Присуд остаточний і оскарженню не підлягає. На шибеницю його! , Гладкий князь (істерично). На шибеницю! На шибеницю! На шибеницю!

Аздак. Юначе, настійно раджу вам не давати волі язика при виконанні службових обов'язків. Того, хто виє вовком, не візьмуть на сторожового пса. Зметикували?

Гладкий князь. Повісити!

Аздак. Якщо люди почують, що князі говорять тією ж мовою, якою і великий князь, вони повісять не тільки великого князя, а й усіх князів. А втім, вирок я скасовую. Причина: війну програно, але не для князів. Свою війну князі виграли. Вони хапнули три мільйони вісімсот шістьдесят три тисячі піастрів за коней, яких не дали...

Гладкий князь. Повісити!

Аздак. ...і вісімсот мільйонів двісті сорок тисяч піастрів на утримання людей, яких не послали до війська. Гладкий князь. Повісити!

Аздак. Отже, вони переможці. Війну програла тільки Грузія, а вона на цьому суді не присутня.

Гладкий князь. Ну, мабуть, годі вже, мої друзі. (До Аздака). Можеш іти собі, каторжнику. (До латників). Гадаю, друзі, тепер ви вже можете призначити нового суддю.

Перший латник. Еге ж, можемо. Ану стягніть з нього суддівський балахон!

Один із латників залазить на плечі другому й знімає з повішеного суддівську мантию.

А тепер (до племінника) катай-но ти звідси, молодче, бо на кожний стілець є свій зад. (До Аздака). А ти йди сідай у суддівське крісло.

Аздак вагається.

Сідай, чоловіче, сідай.

Латники садовлять Аздака на крісло.

Суддя завжди був негідником, то нехай тепер негідник буде суддею.

На Аздака накидають мантию і насувають на голову плетеницю від бутля.

Дивіться, який у нас суддя! Співець.

В країні розбрат панував, хиталась влада, Суддею латники тоді зробили Аздака. Два роки суд вершив Аздак.

Співець і музиканти.

Скрізь пожежі палахтіли і міста огнем горіли, Всяка нечисть повилазила з кутків. Кат і вбивця людом правив, святотатець

бога славив, А Аздак тим часом суд собі вершив.

У суддівському кріслі сидить Аздак і обчищає яблуко. Ш а у-в а підмітає віником підлогу. З одного боку від крісла — к а л і к а в колясці, позваний до суду лікар і кривий на ногу обідранець. З другого — молодик, звинувачений у вимаганні. Варту несе латник з прапорцем на списі.

Аздак. Зважаючи на те, що справ сьогодні дуже багато, суд буде розглядати їх по дві разом. Та перше ніж почати, маю коротке повідомлення: я беру. (Простягає руку)-

Тільки вимагач дістає гроші й дав йому.

Залишаю за собою право накласти на одну із сторін (позирає на каліку) стягнення за неповагу до суду. (До лікаря). Отже, ти — лікар, а ти (до каліки) звинувачуєш його. Чи винен лікар у твоєму каліцтві?

Каліка. Авжеж. Це ж бо через нього мене грець ухопив.

Аздак. Недбале ставлення до своїх обов'язків?

Каліка. Якби ж то тільки це! Я позичив цьому чоловікові грошей на навчання, а він і досі не повернув мені борг. А коли я дізнався, що він лікує хворих задурно, мене вразив удар.

Аздак. Воно й не дивно. (До кривого). А тобі чого тут треба?

Кривий. Таяжіє хворий, ваша честь.

Аздак. Він що — лікував тобі ногу?

Кривий. Тільки не ту, що треба. Ревматизм у мене в лівій, а він зробив операцію на

правій. От я й скульгавів.

Аздак. А грошей не взяв?

Каліка. Та за таку операцію п'ятсот пістрів правлять! А він задурно! За спасибі! І я ще дав гроші цьому негідникові! (До лікаря). Хіба тебе в тій школі того навчали, щоб робити операції задарма?

Лікар. Ваша честь, воно й справді заведено брати з хворого гроші перед операцією — тоді він платить з більшою охотою, аніж опісля, і це можна по-людському зрозуміти. А цього разу, беручись до операції, я гадав, що гроші вже передано моєму слугі. От і помилився.

Каліка. Він помилився! Добрий лікар не помиляється! Він до всього доходить перед операцією.

Аздак. Твоя правда. (До Шауви). А яка там у нас друга справа, пане державний обвинувач?

Шаува (ревно підмітаючи). Про вимагання.

Вимагач. Високий суде, я не винен. Я тільки хотів довідатися в того поміщика, чи справді він зґвалтував свою небогу. А він по-дружньому пояснив мені, що ні, і дав грошей — просто "так, щоб мій бідний дядечко міг навчатися музики.

Аздак. Он як! (До лікаря). Ну, а ти, лікарю, чи можеш навести якісь докази, що пом'якшували б твою провину?

Лікар. Хіба лиш те, що людині властиво помилятися.

Аздак. А чи знаєш ти, що добрий лікар має бути несхибний, коли йдеться про гроші? Я чув про одного такого — то він видобував із звихненого пальця по тисячі пістрів, бо казав, що в потерпілого порушився кровообіг. А от гірший лікар навряд чи дотямив би таке. А іншим разом той цілитель так сумлінно лікував звичайнісіньку жовтяницю, що вона стала для нього справжнім золотим джерелом. Отож нема тобі попуску, лікарю. Недарма ж бо один хліботорговець послав свого сина вчитися медицини, щоб той опанував комерцію. Ось як добре па-вчають у нас лікарів. (До вимагача). А як звуть того поміщика?

Ш а у в а. Він побажав лишитися невідомим.

Аздак. Тоді оголошую присуди. Суд визнає доведеним факт вимагання і присуджує тебе (до каліки) до штрафу в тисячу пістрів. Якщо тебе вразить ще один удар, лікар зобов'язаний лікувати тебе задурно, а треба буде — то й різати. (До кривого). Тобі на відшкодування збитків присуджую пляшку горілки. (До вимагача). Ти віддаси половину свого прибутку державному обвинувачеві, щоб суд не розголосив ім'я того поміщика. А ще суд радить тобі взятися до вивчення медицини, бо ти виказав хист до цього діла, А ти, лікарю, за непростенну помилку в своєму ремеслі судом виправданий. Хто там ще на черзі?

Співець і музиканти.

Що дешево — нам не любе,

А коштовне — то нам згуба,

А закон — однак що кіт в мішку.

Тож і вирішили люди:

Хай хтось третій двох розсудить.

І судити їх припало Аздаку.

Із придорожного заїзду виходить Аздак, за ним — господар, бородатий старий. Далі слуга і Шаува тягнуть суддівське крісло. Латник з прапорцем на списі стає на варту.

Аздак. Отут і ставте. Тут принаймні є чим дихати — хоч який-такий вітерець із цитринового саду повіває. На вільному повітрі і справедливість виглядає краще. Вітер задирає їй спідницю, і всім видно, що там сховано. Шауво, здається, ми таки переїли. Ну й тяжка ж річ ці виїзди! (До господаря). Отже, йдеться про твою невістку?

Господар. Ваша милість, йдеться про честь цілої родини. Я звертаюся до суду замість свого сина, бо він подався в справах у гори. Оце провинний слуга, а осьде моя бідолашна невістка.

З'являється невістка, пишнотіла молодичка. Обличчя її сховане під покривалом.

Аздак (сідає). Я беру.

Господар, тяжко зітхнувши, дає йому гроші.

Ну от, з формальностями покінчено. Отже, маємо згвалтування?

Господар. Ваша честь, я застукав цього парубійка в стайні, коли він поклав нашу Лелу на соломку.

Аздак. Так-так, у стайні. Там чудові коні. Особливо мені сподобався отой маленький, буланій.

Господар. Ну я, звісно, тут-таки почав їй вичитувати замість свого сина.

Аздак (серйозно). Кажу ж тобі, він мені сподобався.

Господар (холодно). Он як?.. І тоді Лела призналася мені, що він змусив її лягти з ним, хоч вона того й не бажала.

Аздак. Ану відслони покривало, молодичко.

Невістка виконує наказ.

Лело, ти подобаєшся суду. Розкажи, як усе було.

Невістка (завчено). Я. пішла до стайні подивитися на нове лоша. А він мені раптом каже: "Ну й пече сьогодні",—і хапає рукою за груди. Я йому кажу: "Не роби цього",— а він і далі непристойно мене мацає, аж я розгнівалася. Та не встигла збагнути його злочинних намірів, як він уже був... занадто близько. А тоді... тоді зайшов мій свекор і почав штурхати мене ногами.

Господар (пояснює). Замість свого сина.

Аздак (до слуги). Чи визнаєш ти, що заговорив до неї перший?

Слуга. Так.

Аздак. Лело, ти любиш ласощі? Невістка. Еге ж, насіння.

Аздак. Чи довго ти сидиш у ночвах, коли миєшся? Невістка. По півгодини чи десь коло того.

Аздак. Пане державний обвинувач, поклади отам на підлогу свого ножа.

Шаува рббить як сказано.

А ти, Лело, йди і підніми ніж пана державного обвинувача.

Невістка, хитаючи стегнами, йде і піднімає ніж.

(Показує на неї). Ви бачите? Бачите, як усе хитається? Злочинну сторону викрито. Насильство доведено. Через надмірне споживання харчу, зокрема ласощів, через довге сидіння в теплій воді, через свої лінощі й надто пишне тіло ти згвалтувала цього бідолаху. Чи ти гадаєш, що, манячи такий зад, можна уникнути правосуддя? Це ж зловмисний напад з небезпечною зброєю. Оголошую присуд. Ти, Лело, повинна передати судові буланого коника, яким їздить твій свекор замість свого сина, а сама зараз підеш зі мною в ту стайню, щоб суд міг оглянути місце злочину...

Військово-Грузинською дорогою ідуть латники, несучи на собі від села до села суддівське крісло, в якому сидить Аздак. За ними плентає Шаува, тягнучи шибеницю, а позаду слуга із заїзду веде буланого коника.

Співець і музиканти.

Поки чубилося панство, веселіш жило селянство: Не лупили по три шкури з неборак. І бродив по всіх усядах щирий друг простого люду Хитромудрий та меткий суддя Аздак.

Що стягав судом з багатих, віддавав убогим радо, Боронити всіх бездольних був мастак. Ті його благословляли, інші тяжко проклинали. Так вершив свій правий суд суддя Аздак.

Невеличка процесія віддаляється.

Йдіть до недругів не з миром — нагостріть на них
сокиру.

Весь біблійний мотлох — тлін і прах! Всяка проповідь — облуда, то і не ждїть
від неї чуда,

А сокира — добра річ, казав Аздак.

Суддівське крісло Аздака стоїть у шинку. Перед ним*1 — три сільські багатії. Шаува подає А з д а к о в і вино.

У кутку стоїть стара селянка. У відчинених дверях і надворі товпляться селяни, що прийшли подивитися на суд. На варті — латник з прапорцем па списі.

Аздак. Слово мав пан державний обвинувач.

Ш а у в а. Слухається справа про корову. Підсудна вже п'ять тижнів держить у своєму хліві корову, яка належить заможному хазяїнові Суру. Вона ж таки переховує крадений окіст. А коли заможний хазяїн Шуте зажадав, щоб ця особа заплатила йому оренду за землю, хтось вирізав у нього всю худобу.

Багатії. Ідеться про мій окіст, ваша честь.

— Ідеться про мою корову, ваша честь.

— Ідеться про мою землю, ваша честь. Аздак. Ну, матусю, а ти що скажеш?

Стара. Ваша честь, перед п'ятьма тижнями, деś над ранок до мене в двері хтось постукав. Я відчинила й бачу — стоїть бородатий чоловігя з коровою на налігачі та й каже мені: "Бабусю, я чудотворець святий Бандитус. Твій син загинув на війні, то оце тобі на спомин корова. Добре її доглядай".

Багатії. То був розбійник Іраклій, ваша честь!

— Він її свояк, ваша честь!

— Крадій худоби і підпалювач!

— Давно вже пора відрубати йому голову!

Знадвору чути жіночий зойк. Натовп стривожено подається назад. Заходить бандит Іраклій з величезною сокирою.

Іраклій! (Перелякано хрестяться).

Бандит. Доброго вам вечора, люди добрі! Скланку вина!

Аздак. Пане державний обвинувач, піднесіть гостеві склянку вина. Ти хто такий?

Бандит. Мандрівний самітник, ваша честь. Дякую за частування. (Випиває вино, яке подав йому Шаува). Ще одну.

Аздак, А я — Аздак. (Встав і вклоняється).

Бандит також Чуклоняється.

Суд вітає новоприбулого самітника. Говори далі, матусю.

Стара. Ваша честь, тоді я ще не відала, що той святий Бандитус і справді чудотворець — він-бо тільки привів мені корову. Та за кілька день прийшли до мене поночі наймити оцього хазяїна забирати назад корову. Аж раптом бачу — повертають вони од моїх дверей і гайда назад без корови! А на потилицях у них отакенні гулі повискакували! Отут я й збагнула, що то святий Бандитус так подіяв на їхні серця і навернув їх на добро.

Бандит голосно сміється.

Перший багатій. Знаю я, як він на них подіяв! Аздак, Знаєш, то й добре. Потім розкажеш. Далі, матусю!

Стара. А за ними, ваша честь, іще один подобрішав серцем — оцей-о хазяїн, Шуте. Раніше був ну чистий гаспид, кожен вам скаже. Але святий Бандитус подіяв і на нього, і тепер він не бере з мене оренди за той клаптик землі.

Другий багатій. Ще б пак, коли всіх моїх корів забито на пасовиську!

Бандит сміється.

Стара (за знаком Аздака). А якось ранком до мене у вікно залетів окіст. Так у поперек і вдарив, аж я досі накульгую, ось погляньте, ваша честь. (Ступає цілька кроків).

Бандит сміється.

Отож я й кажу, ваша честь: ну хіба це не чудо? Хто б то отак, ні сіло ні впало, приніс бідній старій жінці цілого окоста?

Бандит починає схлипувати.

Аздак (підводячись зі свого крісла). Матусю, твої слова вразили суд у самісіньке серце. Зроби мені ласку, сядь отутечки.

Стара нерішуче сідає на суддівське крісло.

(Із склянкою в руці уможується долі).

Матусю,— а краще б сказати: о Грузіє-мати! — Ти нещасна, обкрадена, діти твої на війні, Тебе б'ють і штурхають, а ти все ще віриш в добро, І плачеш од щастя, що маєш

свою корівчину, І дивом дивуєшся, довго не знавши побою. Зглянься, матусю, на нас, не суди нас суворо!

(Гримає на багатіїв). Ану, безбожники, зізнавайтесь, що не вірите в чудеса! За ваше безвір'я присуджую вас до штрафу — по п'ятсот піастрів з кожного. А тепер геть звідси!

Багатії безгучно тікають за двері.

А ти, матусю, і ти, доброчесний чоловіче, випийте з державним обвинувачем і Аздаком по склянці вина.

Співець і музиканти.

Простим людям на догоду,

Щоб служив закон народу,

Повертав його суддя і сяк і так.

Не боялись вбогі люди

Без гроша іти до суду:

З бідняків не брав нічого наш Аздак.

Так два роки суд він правив

І зажив в народі слави,

Бо все зважував на власних терезах.

Над суддівським його кріслом

Тінь від зашморга нависла,

Та судив по справедливості Аздак.

Співець.

Минули безладдя часи.

Знову князь великий при владі,

І вдова губернатора знову в палаці.

Йде суд і розправа.

Чимало загинуло люду,

І знову горить передмістя.

Страх опосів Аздака.

Суддівське крісло Аздака знов стоїть у дворі суду. Аздак сидить на землі, лагодить черевики і розмовляв з Ш а у в о ю. З вулиці долинає гомін. За парканом проносять голову гладкого князя, настромлену на спис.

Аздак. Ну, ІПауво* кінчаються дні твоєї кабали. А може, вже й не дні, а лічені хвилини. Довго я тримав тебе в залізній вузді здорового глузду, аж рота вона тобі закривавила. Я підхльоскував тебе вимогами розуму й допікав логікою. Ти ж віц природи слабка людина, і, коли спритно накинути тобі якусь думку, ти жадібно її ковтаєш, бо не можеш себе стримати. У тебе така вдача, що ти неодмінно повинен лизати руки вищій істоті, але ж не всі вищі істоти однакові. І ось надходить година твого визволення, і ти знову зможеш дати волю своїм ницим пориванням і тій нездоланній потребі, що спонукає тебе пхати людям в обличчя грубезні підошви своїх черевиків. Минули дні колотнечі та безладдя, але так і не настала ота прекрасна доба, оспівана в пісні про хаос. Ось ми зараз заспіваємо її з тобою востаннє на згадку про цей

дивовижний час. Сідай і гляди мені не збивайся. Не бійся, як хто й почує,— приспів у неї дуже поширений. (Співає).

Сестро, лице затули! " Брате, до зброї берись! Час непокори настав. Знать нарікає на час, Злидарі славлять його. Місто волає: "Гуртуйсь! Геть можновладців-панів!" В управах сум'яття і ляк — . Списки кабальні горять. Панство, до жорен ставай! В'язню, на волю виходь Карнавки церковні — в огонь, Панські ліжка — в хати. Той, хто без хліба сидів,— Нині господар стол, Хліб наділяє він сам.

Шаува. Ой-ой-ой! Ой-ой-ой! Аздак.

Гей"-генерале, сюди! Лад нам мерщій наведи! Панських дітей не впізнають: Син благородних батьків Сином кріпацьким стає. Де сановиті пани? Туляться десь по хлівах. Ті, хто під мурами спав, У ліжках розкішних лежать. Хто був простим веслярем — Сам судновласник тепер, Пана колишнього пан. Вийшли з-під влади гінці, Кажуть своїм хазяям:

"Бігайте нині самі — Нам на спочинок пора!"

Щ а у в а. Ой-ой-ой! Ой-ой-ой!

Аздак. Гей, генерале, сюди! Лад нам мерщій наведи!.. Ще трохи — і те саме було б і в нас, якби не схаменулися й не навели ладу. А тепер у столиці знову править великий князь, якого я, осел, сам урятував, і перси позичили йому військо, щоб наводити лад. Онде передмістя вже горить. Дай-но мені велику книгу, на якій я звичайно сиджу.

Шаува приносить з суддівського крісла товстелезну книгу.

(Перегортав сторінки). Це книга законів, і я завжди вдавався до неї, ти свідок.

Шаува. Еге ж, підкладали під зад.

Аздак. А тепер треба глянути, що вони можуть мені приклепати. Боюся, дорого заплачу я за свою поблажливість до простого люду. Я завжди допомагав бідноті вибитись із злиднів, і тепер мене повісять за пияцтво. Я ж таки добре потрусив кишені багатіям, отож кепські мої справи. І нема де сховатися, бо всі мене знають, всім я помагав.

Шаува. Хтось іде.

Аздак (злякано застигав на місці, тоді, похитуючись, іде до крісла). Капець. Але я не збираюсь нікого тішити й показувати людську велич. На колінах благаю: пожалій мене, не йди. У мене аж слина тече— так боюся смерті.

З'являється дружина губернатора а, Натела Абашвілі, в супроводі ад'ютанта і латника.

Дружина губернатора (до ад'ютанта). Це що за опудало, Шалво?

Аздак. До ваших послуг, ваша вельможність, завжди радий догодити.

Ад'ютант. Натела Абашвілі, дружина покійного губернатора, щойно повернулась і розшукує свого дворічного сина Міхеїла Абашвілі. Вона має відомості, що хтось із колишніх її слуг заніс дитину в гори.

Аздак. Буде зроблено, ваша високородність! Дитину знайдемо й повернемо.

Ад'ютант. Мабуть, та жінка видає дитину за свою.

Аздак. Буде зроблено, ваша високородність! Одру-баємо голову.

Ад'ютант. Це все.

Дружина губернатора (відходячи). Не подобається мені цей мужлай.

Аздак (низько вклоняючись, проводжав її до воріт). Буде зроблено, ваша високородність! Усе буде гаразд.

6. Крейдяне коло

Співець.

А тепер — історія суду За дитину губернатора Абашвілі, Коли визнано матір правдиву Славнозвісним іспитом давнім — Так званим крейдяним колом.

Двір суду в Нуке. Латники приводять Міхеїла і йдуть з ним у кінець двору, за лаштунки. Латник на варті перетинав списом дорогу і не дав Груше зайти в двір, поки виводять дитину; тоді впускав її. З нею іде куховарка з челяді колишнього губернатора Абашвілі. Здалеку долинав тривожний гомін; на небі — відсвіти пожежі.

Груше. Він молодець, уже сам умивається.

Куховарка. Тобі пощастило — судитиме не справжній суддя, а Аздак. Той п'яничка нічого не тямить, і найбільші злодіяки вислизали в нього з рук. Він завжди все плутає, бурчить, що багатії дають малі хабарі, і часто судить на користь простим людям.

Груше. Сьогодні мені так треба хоч трохи щастя!

Куховарка. Не навроч. (Хреститься). Мабуть, помолюся я хутенько, щоб суддя був під чаркою. (Молиться, безгучно ворушаючи губами).

Тим часом Груше намагається побачити дитину.

От не розумію тільки, чого ти так домагаєшся цієї дитини: Вона ж бо не твоя, та й час тепер он який.

Груше. Дитина моя. Я її викохала. 4

Куховарка. Невже ти ніколи не думала, що буде, як повернеться пані губернаторка?

Груше. Спершу думала, що віддам їй дитину, а тоді вирішила, що вона вже не вернеться.

Куховарка. Позичена спідниця теж грів, еге?

Груше киває головою.

Я заприсягнуся перед судом, як ти просиш, бо "ти чесна людина. (Повторює завчене). Я взялася доглядати цю дитину за п'ять піастрів, а на великдень увечері, коли зчинилася буча, Груше забрала її від мене. (Помічає Симона Хахаву, що наближається до них). А от перёд Симоном ти таки винна. Я з ним балакала, та він, однак, не може цього збагнути.

Груше (не бачить його). Не може, то й не треба. Мені тепер і без нього клопоту вистачає.

Куховарка. Він зрозумів, що дитина не твоя, а от того, що ти тепер заміжня і що тільки смерть може дати тобі волю, ніяк не збагне.

Груше помічає Симона й вітається до нього.

Симон (похмуро). Нехай добродійка знає, що я готовий заприсягтися перед судом. Батько дитини — я.

Груше (тихо). От і добре, Симоне.

Симон. Але хочу додати, що це ні до чого мене не зобов'язує і добродійку теж.

Куховарка. Не варт про це й говорити. Вона одружена, ти сам знаєш.

Симон. Це її діло, і воно тут ні до чого.

З'являються два латники.

Латники. Де суддя? — Хто бачив суддю?

Груше (відвертаючись і затуляючи обличчя). Заступи мене. Даремно я прийшла до Нуке. Що, як наскочу на того латника, якого торохнула по голові?..

Один з латників (з тих, що привели дитину; виступає наперед). Судді тут нема.

Обидва латники шукають далі.

Куховарка. Хоч би нічого з ним не сталося. Бо як судитиме інший, то надії в тебе — як вовни на жабі.

З'являється ще один латник.

Латник (із тих, що питали про суддю; доповідає). Тут тільки двоє старих і дитина. Суддя накивав п'ятами. Новоприбулий латник. Шукайте далі.

Перші двоє латників швидко відходять; третій залишається в дворі. Груше скрикує. Латник обертається — це той самий старшина; на лобі в нього величезний шрам.

Латник-вартовий (од воріт). Що таке, Шота? Ти її знаєш?

Старший латник. (довго дивиться на Груше). Ні. Латник-вартовий. Кажуть, це вона вкрала губернаторську дитину. Коли б ти знав щось про це, Шота, міг би хапнути грубий гріш.

Старший латник, лаючись, іде геть. Куховарка. Це був той?

Груше киває головою.

Ну, він напевне нічого не скаже. А то ж доведеться признатись, що гнався тоді за дитиною.

Груше (з полегкістю). А я й забула, що рятувала Міхеїла від цих...

З'являється дружина губернатора з ад'ютантом і двома адвокатами.

Дружина губернатора. Хвалити бога, хоч нема юрби. Терпіти не можу їхнього духу — враз голова починає боліти.

Перший адвокат. Шановна пані, дуже прошу вас зважувати кожне своє слово, поки нам не призначили іншого судді.

Дружина губернатора. А що я такого сказала, їло Шуболадзе? Я й сама люблю народ за його простий, здоровий розум. От тільки від того духу в мене болить голова.

Другий адвокат. Навряд чи зберуться цікаві. У передмісті знов неспокійно, і люди сидять по домівках, позамикавши двері.

Дружина губернатора. Оце і є та особа?

Перший адвокат. Тільки дуже вас прошу, шановна Натело Абашвілі, — ніяких образливих випадів, аж поки стане відомо, що великий князь призначив нам нового суддю. Скоро ми вже позбудемось цього нікчеми, що не знати як потрапив у це крісло. О, здається вже на те повернуло — онде, бачите?

У двір заходять латники.

Куховарка. Її вельможність напевне вчепилася б тобі в коси, коли б не знала, що

Аздак стоїть за народ. Йому досить тільки глянути на обличчя.

Два латники беруться прилаштовувати до колони зашморга. Вводять зв'язаного А з д а к а. За ним, також зв'язаний, плентав Шаува. Позаду йдуть троє сільських багатіїв.

Один з латників. Тікати надумав, сволото? (Б'є Аздака).

Один з багатіїв. Спочатку зніміть з нього суддівський убір, а тоді й вішайте!

Латники й багатії стягають з Аздака суддівську мантию. Під нею— подерта одіж. Один з латників дає йому стусана.

Латник (штовхаючи Аздака до іншого). Хочеш повен мішок справедливості? Ось маєш!

З вигуками "Бери її собі!", "Мені справедливість не потрібна!" латники штурхають Аздака від одного до одного, аж поки він знесилено валиться додолу; тоді підводять його і тягнуть до шибениці.

Дружина губернатора під час цієї "гри в м'яч" вона істерично плескала в долоні). Я ж казала: цей муж-лай не сподобався мені з першого погляду!

Аздак (зающений кров'ю, відсапуючись). Я нічого не бачу. Дайте якусь шматину втертися.

Другий латник. А що ти хочеш побачити?

Аздак. Вас, собаки. (Подолом сорочки втирає кров з очей). Боже поможи, собаки! Як ся маєте, собаки? Як там у вашому собачому світі — чи добре смердить? Чобіт є, маєте що лизати? Ще не позагризали одне одного, га, собаки?

З'являється запорошений кінний гонець у супроводі старшого латника. Витягає із шкіряної сумки папери, переглядає їх і залишає один.

Гонець. Ану тихо, ось указ великого князя про нові призначення.

Старший л а т н и к (гримає). Тихо!

Всі завмирають.

Гонець. Щодо нового судді тут говориться таке: "В нагороду за врятування життя однієї вельми значної для країни особи суддею в Нуке призначаємо добродія, на ім'я Аздак". Хто це такий?

Ш а у в а (показує на Аздака). Онде він стоїть під шибеницею, ваша милість.

Старший латник (гримає). Що тут діється?

Один із латників. Дозвольте доповісти. Його честь уже був його честю, а за доносом оцих хазяїнів його оголосили ворогом великого князя.

Старший латник (показуючи на багатіїв). Забрати!

Багатіїв ведуть геть, не зважаючи на їхні заперечення.

Подбати, щоб його честь не мав більше таких прикростей! (Виходить разом з запорошеним гінцем).

Куховарка (до Шауви). Вона плескала в долоні. Він це напевне помітив.

Перший адвокат. Все Пропало.

Аздак тим часом зомлів. Його підводять і, коли приходить до тями, знов одягають у суддівську мантию. Він, заточуючись, виходить з гурту латників.

Латники. Не згадуйте лиха, ваша честь!

— Чого зволите, ваша честь?

Аздак. Нічого, родичі мої собаки. От хіба чобота, щоб лизати. (До Шауви). Оголошую тебе помилуваним.

Шауву розв'язують.

Принеси-но мені червоного солодкого.

Шаува біжить по вино.

А ви, собаки, забирайтеся звідси, я маю розглянути одну справу.

Латники виходять. Шаува повертається із склянкою вина.

(Жадібно п'є). Дай-но мені щось під зад!

Шаува приносить книгу законів і кладе на суддівське крісло. (Сідає). Я беру!

На обличчях позивачів, що досі заклопотано радились проміж себе, з'являються полегшені усмішки. Вони перешіптуються.

Куховарка. Ой леле!

С и м о н. Як то кажуть, криниці росою не наповниш. Адвокати (наближаються до Аздака, який очікувально підводиться). Сміховинна справа, ваша честь.

— Супротивна сторона викрала дитину і не хоче віддати назад.

Аздак (простягши до них долоню, дивиться на Груше). А молодичка нічогенька! (Дістає в руку ще). Відкриваю судове засідання і закликаю вас до цілковитої правдивості. (До Груше). Особливо тебе.

Перший адвокат. Високий суде! В народі кажуть: рідна кров не вода. Ця давня мудрість...

Аздак. Суд хоче знати, яку платню покладено адвокатаві.

Перший адвокат (вражено). Як ви зволили сказати?

"

Аздак добродушно робить промовистий жест пальцями.

А, он ви про що! П'ятсот пістрів, ваша честь. Насмілюсь зауважити, запитання досить незвичайне.

Аздак. Ви чули? Незвичайне запитання, каже. А я запитав з певним наміром. Тепер, знаючи, який ви добрий адвокат, я буду слухати вас зовсім по-іншому.

Перший адвокат (вклоняється). Дякую, ваша честь. Високий суде! Кревні узи — то найміцніші з усіх уз. Мати й дитина — чцев світі щось рідніше? Чи можна позбавити матір її дитини? Високий суде! Вона зачала її у надпориві кохання, виносила під серцем, живила своєю кров'ю і народила в муках. Високий суде! Відомий випадок, коли навіть люта тигриця, позбавлена свого дитинчати, день і ніч никала по горах і змарніла на тінь. Сама природа...

Аздак (перебиваючи його, до Груше). Що ти можеш заперечити на це і на все, що має ще сказати пан адвокат?

Груше. Хлопчик мій.

Аздак. Ото й тільки? Сподіваюся, ти маєш якісь докази? Так чи інак, а раджу тобі сказати, чому ти вважаєш, що я повинен присудити цього хлопця тобі.

Груше. Я дбала про нього як тільки могла, із шкури пнулася, аби він не знав голоду

й мав покрівлю над головою. Чого я тільки не натерпілася задля нього, скільки грошей витратила! Та мені було байдуже до себе. Я виховувала його так, щоб він був приязний до всіх людей, змалку почала привчати до праці, і він уже багато чого вміє, хоч зовсім ще малий..

Перший адвокат. Прошу завважити, ваша честь, що ця особа ні словом не згадує про будь-які кривні узи між нею і дитиною.

Аздак. Суд бере це до уваги.

Перший адвокат. Дякую, ваша честь. Дозвольте ж тепер сказати слово і вбитій горем матері, яка вже втратила чоловіка, а тепер тяжко потерпає за свою рідну дитину. Вельмишановна Натело Абашвілі, прошу.

Дружина губернатора С тихо). Добродію* жорстока доля змусила мене просити вас, щоб мені повернули мою укохану дитину. Мені бракує слів, щоб розказати вам про страшні душевні муки нещасної матері, про її жах і розпач, про безсонні ночі, про...

Другий адвокат (зненацька вихоплюється наперед). Нечувана річ, як знущаються з цієї жінки! Її не хочуть пускати в палац її чоловіка, не дають прибутків з маєтку, та ще й кажуть з холодним серцем, що без дитини вона не має права на спадщину. Вона нічого не може вдіяти без цієї дитини, ба навіть заплатити своїм адвокатам! (До першого адвоката, що в розпачі від цього виверження робить йому відчайдушні знаки замовкнути). Любий їло Шуболадзе, а чом би й не сказати, що йдеться, зрештою, про маєтність Абашвілі?

Перший адвокат. Даруйте, шановний Сандро Обо-ладзе! Але ж ми умовились... (До Аздака). Усім зрозуміло, що від наслідків суду залежить і те, чи дістане наша високоповажна клієнтка право на володіння величезними маєтками Абашвілі. Але я зумисно кажу "і те", бо на першому місці тут людська трагедія матері, як справедливо зазначила на початку свого зворушливого виступу Натела Абашвілі. Якби навіть Міхеїл Абашвілі не був спадкоємцем, він однаково був би для моєї клієнтки укоханою дитиною!

Аздак. Досить! Суд сприймає згадку про маєтність як доказ людської натури позивачки.

Другий адвокат. Дякую, ваша честь. Любий їло Шуболадзе, ми в будь-якому разі можемо довести, що особа, яка привласнила собі дитину, не є її матір'ю! Дозвольте мені викласти перед судом голі факти. Нещасливий збіг обставин змусив мою клієнтку під час втечі з Нуке залишити малого сина, себто Міхеїла Абашвілі. Кухонна прислуга на ім'я Груше тієї неділі також була в палаці, і люди бачили, як вона забрала хлопчика...

Куховарка. А вельможна пані тільки про те й думала, які б їй сукні взяти з собою!

Другий адвокат (гнезворушно). Десь через рік ця Груше разом з викраденою дитиною з'явилася в одному гірському селі, де вийшла заміж за...

Аздак. Як ти потрапила в те село?

Груше. Пішки, ваша честь. А хлопчик був мій.

С и м о н. Я батько цього хлопчика, ваша честь.

Куховарка. А я його доглядала,-ваша честь. За п'ять пістрів.

Другий адвокат. Високий суде, цей чоловік — наречений Груше, і тому його свідченням довіряти не можна.

А з д а к. То це за тебе вона вийшла заміж у гірському селі?

Симон. Ні, ваша честь. Вона вийшла за одного селянина. *

Аздак (робить Груше знак підійти). Чому? (Показує на Симона). Він що — негодящий в ліжку? Кажіть правду.

Груше. До цього між нами не дійшло. А одружилася я заради дитини. Щоб вона мала покрівлю над головою. (Киває на Симона). Він був на війні, ваша честь.

Аздак. А тепер знову хоче бути з тобою, еге?

С и м о н. Я прошу суд узяти до уваги...

Груше (гнівно). Я ж тепер заміжня жінка, ваша честь.

Аздак. А дитину з ким прижила, з чужим дядьком?

Груше не відповідає.

Я тебе питаю: що це за дитина? Злидарське байстря чи благородне чадо із заможної родини?

Груше (сердито). Звичайна собі дитина.

Аздак. Я хотів спитати: чи були на її обличчі вже з самого початку якісь особливі прикмети шляхетності?

Груше. Ніс був на її обличчі.

Аздак. Ніс був, он як? Для суду ця твоя відповідь⁴ дуже важлива. Про мене теж розповідали, що одного разу, перше ніж оголосити присуд, я пішов у садок і нюхав троянди. Що вдієш, час тепер такий, що без хитрощів не обійтись. Але годі вже, мені набридло слухати ваші брехні, (до Груше) особливо твої. Уявляю собі, чого ви всі гуртом (киває на Груше та її свідків) понавигадували, аби пошити мене в дурні. Знаю я вас, пройдисвітів.

Груше (зненацька). Ще б пак, навіщо вам слухазги далі! Адже я бачила, як ви взяли у них гроші!

Аздак. Придерж язика! У тебе я щось узяв?

Груше (не зважаючи на куховарку, яка намагається спинити її). З мене взяти нічого!

Аздак. Ютож-бо. На вас, злиднів, сподіватися — то й з голоду сконаєш. Ви хочете справедливості, а платити за неї хто буде? Либонь, коли йдете до різника, то знаєте, що треба платити, а до судді пхаєтесь, мов на поминальний бенкет.

Симон (голосно). Атож: коня кують, а жаба лапу підставляє.

Аздак (жваво озивається на цей виклик). Краще знайти перлину в купі гною, аніж камінь у гірському джерелі.

Симон. "Чудова година. Чи не піти нам порибалити?" — припрошував рибалка черв'яка.

Аздак. "Я сам собі пан",— сказав наймит і відтяв собі ногу.

Симон. "Я люблю вас, як батько",— сказав цар селянам і звелів одрубати голову

царевичеві. Аздак. Дурень сам собі найбільший ворог. С и м о н. На гузні ніс не виросте!

Аздак. Десять пістрів штрафу за непристойний вислів перед судом! Аби затямив, що таке правосуддя.

Симон. Ач, яке воно цнотливе, твоє правосуддя! Ти затуляєш нам рота, бо ми не вміємо так красно говорити, як оця зі своїми адвокатами.

Аздак. Авжеж. Ви надто дурноголові. І коли вам прищемлять носа, то й по заслугі.

Груше. Звісно, що ти віддаси дитину їй. Вона ж бо така цяця! Дарма, що навіть не знає, як їх сповивають, тих дітей! Та щоб ти внав, у правосудді ти тямиш не більш за мене.

Аздак. Трохи правди в цьому є. Я людина темна, навіть штанів цілих під суддівським убором не маю, ось поглянь сама. Все проїдаю і пропиваю. А навчали мене в монастирській школі. І все ж оштрафую я й тебе за образу суду. На десять пістрів. До того ж ти просто дурепа — сама підбурюєш мене проти себе, замість стріляти на мене очима й крутити задком, аби заслужити мою прихильність. Ні, на двадцять пістрів!

Груше. Нехай хоч і на тридцять, а я однаково скажу тобі, чого варте твоє правосуддя, бісів ти п'яного! Та яке ти маєш право розмовляти зі мною, мов той божий апостол? Чи думала твоя мати, коли тебе народила, що ти даси їй по руках, коли вона візьме десь жменьку проса! І не соромно тобі бачити, як я тремчу перед тобою? Де там, ти ж служиш їм вірою і правдою, щоб ніхто не зазіхнув на оті будинки, хоч вони їх накрали. Бо де ж це бачено, щоб будинки належали блощицям? Але ти добре дбаєш про їхню вигоду, а то де б їм гнати на свою війну наших чоловіків. Продажна ти шкура!

Аздак уже підвівся. Обличчя його осяває усмішка. Він незлобливо стукає суддівським молоточком по столу, неначе встановлюючи тишу, але Груше не вгамовується, і далі він стукає лише в такт

її слів.

Не маю я до тебе ані крихти поваги. Не більше ніж до злодія чи до грабіжника. Ті теж роблять що їм заманеться. Ти можеш забрати в мене дитину, сто проти одного, що так ти й зробиш, але ось що я тобі скажу. В оте крісло, де ти сидиш, треба садовити тільки гвалтівників дітей та лихварів, як на покару. Бо вершити суд над такими ж, як ти, людьми — куди мерзенніше діло, аніж гойдатися на шибениці.

Аздак (сідає). Тепер з тебе тридцять, і більше сперечатися з тобою я не бажаю, тут не шинок. Це принижує мою суддівську гідність. І взагалі я втратив інтерес до твоєї справи. Де там ті двоє, що хочуть узяти розлучення? (До Шауви). Веди їх сюди. А цю справу відкладаю на чверть години.

Перший адвокат (тим часом, як Шаува виходить). Ну, шановна пані, тепер хоч би ми й слова більше не сказали, присуд наш.

Куховарка (до Груше). Ти сама все занастила. Тепер він забере в тебе дитину.

З'являється дуже старе подружжя.

Дружина губернатора (до ад'ютанта). Шалво, флакончик з нюхальною сіллю! А з д а

к. Я беру.

Старі не розуміють.

Кажуть, ви хочете розлучитися. Чи довго живете разом? Стара. Сорок років, ваша честь. Аздак. А чого надумали розлучатися? Старий. Ми не любимо одне одного, ваша честь. Аздак. Давно?

Стара. Від самого одруження, ваша честь. Аздак. Я обміркую ваше бажання і винесу присуд, ось тільки закінчу попередню справу.

Шаува відводить старих у кінець двору.

Мені потрібна дитина. (Жестом підкликає Груше і досить приязно нахиляється до неї). Ти, я бачу, поборниця справедливості. Я не вірю, що дитина твоя, та коли б вона навіть була твоя, то невже ти, жінко, не хотіла б, щоб вона жила в багатстві? А для цього досить признатися, що вона не твоя. І вона враз мала б і розкішний палац, і безліч коней у стайнях, і юрби старців біля порога, і силу війська, і натовп прохачів у дворі. Хіба не так? Ну, що ти на це скажеш? Невже не хочеш, щоб дитина була багата?

Груше мовчить.

Співець.

Ось послухайте, що вона думала в гніві, Хоч про те не сказала ні слова.

(Співає). Син би в золоті купався,

Збиткувався б він з убогих, Чужим горем зловтішався, Всіх топтав під ноги.

Ой, як тяжко мати в грудях Замість серця твердий камінь. Ой, як страшно й гидко бути Безсердечним паном.

Краще голоду боятись — Не голодних і не бідних. Краще темряви боятись — Не ясного світла.

Аздак. Здається, я розумію тебе, жінко. Груше. Не віддам хлопчика нікому! Я його викохала, і він знає тільки мене.

Шаува вводить М і х е ї л а.

Дружина губернатора. Він ходить у дранті!

Груше. Неправда. Мені не дали надягти на нього добру сорочку.

Дружина губернатора. Він жив у свинюшнику!

Груше (обурено). Може, хто й свиня, та тільки не я. Де ти покинула свою дитину?

Дружина губернатора. Ось я тобі покажу, бидло! (Поривається до Груше, але її стримують адвокати). Це злочинниця! Її треба відшмагати, зараз же!

Другий адвокат (затуляє їй рота рукою). Вельмишановна Натело Абашвілі! Ви ж обіцяли... Ваша честь, нерви позивачки...

Аздак. Позивачко і відповідачко! Суд заслухав вашу справу, але не дійшов висновку, хто з вас справжня мати цієї дитини. Як суддя, я зобов'язаний обрати дитині матір. Тому влаштовую вам іспит. Шауво, візьми-но крейду. А тепер намалюй на землі коло.

Шаува малює крейдою коло.

Постав дитину в коло!

Шаува ставить Міхеїла, який усміхається до Груше, в крейдяне

коло.

Позивачко і відповідачко! Станьте по обидва боки цього кола.

Дружина губернатора і Груше підходять до кола.

Візьміть дитину за руки — одна за одну, друга за другу. У справжньої матері вистачить сили витягти її з кола до себе.

Другий адвокат (квапливо). Високий суде, я заявляю протест. Не можна вирішувати долю величезних маєтків Абашвілі, що їх успадковує ця дитина, таким сумнівним поединком. До того ж моя довірителька не може рівнятися силою до цієї особи, звиклої до фізичної праці.

Аздак. Як на мене, вгодована вона непогано. Тягніть!

Дружина губернатора витягає дитину з кола на свій бік. Груше навіть не намагалася тягти; вона стоїть, неначе не бачить нічого навколо.

Перший адвокат (вітаючи дружину губернатора). А що я казав? Кревні узи!

Аздак (до Груше). Що з тобою? Ти навіть не пробувала тягти.

Груше. Не вдержала. (Підбігав до Аздака). Ваша честь, я беру назад усе, що казала тут про вас, і прошу мені вибачити. Нехай би тільки його залишили зі мною, доки хоч навчиться як слід говорити. Він же знає всього лиш якийсь десУяток слів.

Аздак. Не тисни на суд! Іду в заклад, що ти сама знаєш їх не більше двох десятків. Гаразд, повторимо іспит, щоб вирішити остаточно.

Обидві жінки знову стають обабіч кола. 524

Аздак. Тягніть!

Груше знову випускає руку дитини.

Груше (в розігачі). Я ж його виняньчила! То що ж тепер — роздерти його надвоє? Н не можу.

Аздак (підводиться). Тим самим суд визначив, хто з вас справжня мати. (До Груше). Забирай свого хлопця. Тільки не раджу тобі залишатися з ним у місті. (До дружини губернатора). А ти йди геть з очей моїх, поки я не засудив тебе за обман. Що ж до маєтків, то вони переходять у власність міста, і нехай там влаштують сад для дітей, їм потрібен сад. І назвуть його на згадку про мене Аздаковим садом.

Дружина губернатора майже непритомніє, і ад'ютант веде її геть.

Адвокати зникають ще перед тим. Груше стоїть, немов заклала. Шаува підводить до неї Міхеїла.

А я назавжди знімаю з себе суддівську мантию — мені в ній надто жарко. Я не хочу вдавати з себе героя. А на прощання запрошую вас трохи потанцювати — отам, на лужку. Ой, мало не забув сп'яну... Мені ж іще треба розірвати шлюб. (Поклавши папір на крісло, як на стіл, щось пише, тоді наміряється йти).

Починає грати танцювальна музика.

Шаува (прочитавши те, що написав Аздак). Але ж тут помилка. Ви дали'* розлучення не тим двом старим, а Груше та її чоловікові.

Аздак. Що? Дав розлучення не тим, кому треба? Шкода, але так уже й буде. Назад повертати не можна, це непорядок. (До старого подружжя). З цієї нагоди я запрошую і

вас на своє невеличке свято,— танцювати ви ще сьак-так годні. (До Груше й Симона). А з вас обох мені належить сорок пістрів.

Симон (дістає гаманця). Це ще по-божому, ваша честь. Красно вам дякуємо.

Аздак (ховає гроші). Вони мені придадуться.

Груше. Мабуть, ми сьогодні ж увечері й підемо з міста, га, Міхеїле? (Хоче взяти хлопчика на руки. До Симона). Він тобі подобається?

Симон (сам бере Міхеїла на руки). З вашої ласки, подобається!

Груше. От тепер я скажу тобі: я взяла його тому, що саме тоді на великдень ми з тобою заручилися. Отже,

він — дитя кохання. Ходім танцювати, Міхеїле! (Іде танцювати з Міхеїлом).

Симон підхоплює куховарку і йде в танець з нею. Танцює і старе подружжя.

Аздак стоїть замислений, і незабаром пари майже заступають його. Лише вряди-годи його видно за танцівниками, що їх з'являється

дедалі більше.

Співець.

Зник відтоді наш Аздак,

І ніхто його більше не бачив.

Та довго ще пам'ять в народі жила

Про той час золотий, як суддею він був,

Про коротку добу правосуддя.

Пари танцівників поступово залишають сцену. Аздак уже зник.

А ви — ті, хто слухав історію нашу,—

Пам'ятайте старі заповіді:

Все на світі належати має

Тим, хто вчинками добрими славен:

Діти — матері гідній, щоб людьми їх зростила,

Коні — вершникам вмілим, що правлять несхибно,

А долини — господарям ревним,

Що зросять їх водою, щоб добре родили.